

**КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА**

**Факультет суспільно-гуманітарних наук
Кафедра всесвітньої історії**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**«ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ В'ЯЗНІВ У КОНЦЕНТРАЦІЙНОМУ ТАБОРІ
МАЙДАНЕК В МЕЖАХ ДЕФОРМОВАНОГО СОЦІУМУ (1941-1944)»**

**Спеціальність: 032 «Історія та археологія»
Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)**

Козир Ірина Анатоліївна
Студентка 4 курсу групи ІСТб-2-21-4.0 д

Науковий керівник:
Горпинченко Інна Володимирівна,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії

Роботу захищено «___» _____ 20__р.
Оцінка _____

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ....	8
1.1. Історіографія.....	8
1.2. Джерельна база.....	14
РОЗДІЛ 2 КОНЦЕНТРАЦІЙНИЙ ТАБІР МАЙДАНЕК В КОНТЕКСТІ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ.....	20
2.1. Історія створення та початок функціонування Майданека.....	20
2.2. Структура та організація табору.....	25
2.3. Склад та чисельність в'язнів Майданека.....	31
РОЗДІЛ 3 БУДЕННІСТЬ УВ'ЯЗНЕНИХ В УМОВАХ ДЕФОРМОВАНОГО СОЦІУМУ КОНЦЕНТРАЦІЙНОГО ТАБОРУ МАЙДАНЕК.....	37
3.1. Умови утримання в'язнів.....	37
3.2. Примусова праця як елемент табірної життя.....	43
3.3. Способи збереження морального духу в'язнями.....	48
РОЗДІЛ 4 РЕПРЕСИВНА ПОЛІТИКА КОНЦТАБОРУ.....	54
4.1. Механізми контролю дисципліни. Система покарань.....	54
4.2. Способи винищення в'язнів.....	60
4.3. Масштаб жертв концтабору.....	65
ВИСНОВКИ.....	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	74

ВСТУП

Актуальність теми. Після окупації Польщі нацистською Німеччиною в 1939 році, на її території почали масово створюватися концентраційні табори, призначені для утримання великої кількості осіб, використання примусової праці, масового винищення та реалізації політики «остаточного розв’язання єврейського питання». Одним із таких таборів став Майданек, розташований на околиці міста Люблін.

Вивчення історії створення концтабору та дослідження періоду початку його існування дозволить зрозуміти обставини та мотиви заснування Майданека, визначити, як здійснювалася його побудова, а також хто був першими в’язнями табору. Важливо розглянути структуру та організацію Майданека, зокрема ролі комендантів, керівників блоків та інших посад, які забезпечували функціонування репресивної системи. Більше того, необхідно дослідити споруди, що знаходилися на території табору, оскільки вони є відображенням його призначення як місця ув’язнення, примусової праці та масового знищення людей. Важливим є вивчення складу й чисельності в’язнів Майданека, зокрема їхньої національної приналежності, а також аналіз і порівняння різних даних щодо кількості осіб, які перебували в таборі протягом усього періоду його існування.

Дослідження буденності в концтаборі дозволить розширити знання про побутові аспекти життя в’язнів, включаючи помешкання, харчування та санітарно-гігієнічні умови. Розгляд повсякденного життя є важливим для розуміння функціонування деформованого соціуму, створеного шляхом тотального контролю та насильства. Необхідно також розглянути примусову працю як елемент табірної життя, адже від неї залежали можливості фізичного виживання в умовах концентраційного табору. Водночас виконання тяжкої роботи ставало одним із найсерйозніших випробувань для психологічного стану ув’язнених, що потребує детального аналізу. Варто також визначити, який вплив на емоційне та фізичне самопочуття людини мала відсутність закриття базових

потреб. Такий аналіз дозволить виявити наслідки нестачі їжі, води, відпочинку та медичної допомоги для виживання та психологічної стійкості ув'язнених.

Не менш важливим аспектом дослідження концентраційного табору Майданек є визначення способів, за допомогою яких в'язні зберігали моральний дух. Вивчення проявів релігії та культури в Майданеку, взаємодопомоги та спілкування один з одним дозволить усвідомити, як люди, позбавлені елементарних прав, знаходили розраду в простих речах, відновлювали надію на можливе визволення. Цей аналіз також сприяє осмисленню механізмів збереження ідентичності та людяності за надзвичайно складних обставин.

Вартим уваги є дослідження репресивної політики концтабору, оскільки це дозволить глибше усвідомити масштаби злочинів, здійснених нацистами в Майданеку. Необхідно з'ясувати, як адміністрація табору контролювала ув'язнених, а також, які покарання застосовувалися для підтримання встановленого порядку. Невід'ємною складовою репресивної політики концентраційного табору було систематичне винищення в'язнів, тому потребує дослідження функціонування газових камер, крематоріїв та проведення каральних операцій на території Майданека. Визначення кількості жертв концтабору є складним, але водночас важливим питанням, адже дозволить оцінити масштаби злочинів, скоєних нацистським режимом.

Більше того, вивчення буденності ув'язнених в умовах деформованого соціуму концентраційного табору Майданек допомагає зберегти пам'ять про жертв Голокосту та усвідомити необхідність запобігання подібним трагедіям у майбутньому.

Об'єктом дослідження є повсякденне життя в'язнів у концентраційному таборі Майданек у 1941–1944 роках.

Предметом дослідження є аспекти повсякденного життя в концентраційному таборі Майданек, як-от побутові умови, примусова праця, релігійні та культурні прояви, соціальні взаємини, які формували буденність ув'язнених у межах деформованого соціуму.

Метою дослідження є висвітлення повсякденного життя в'язнів в умовах деформованого соціуму концентраційного табору Майданек.

Поставлена мета обумовлює такі **завдання** дослідження:

- проаналізувати історичну літературу та джерельну базу з теми, визначити стан її наукової розробки;
- розглянути обставини створення концтабору та дослідити його особливості на початковому етапі існування;
- окреслити структуру й організацію Майданека як одного з нацистських концтаборів, побудованих на окупованих територіях;
- охарактеризувати склад в'язнів концентраційного табору, зокрема їхню національну приналежність, а також здійснити аналіз різних кількісних даних щодо чисельності ув'язнених у таборі;
- дослідити умови, у яких перебували в'язні, зокрема, облаштування житла, особливості харчового раціону, гігієну та поширення захворювань;
- охарактеризувати основні види праці, яку виконували в'язні Майданека, і з'ясувати її вплив на фізичний та психологічний стан ув'язнених;
- оцінити значення релігійних практик, проявів культурного життя, взаємодопомоги та комунікації серед ув'язнених для збереження морального духу в концентраційному таборі;
- простежити механізми контролю дисципліни й практику застосування покарань у Майданеку;
- дослідити способи винищення в'язнів як складову репресивної політики концтабору;
- визначити масштаби жертв концтабору та порівняти різні кількісні дані щодо чисельності загиблих.

Хронологічні межі роботи – 1941–1944 рр. – обумовлені роками функціонування Майданека.

Територіальні межі – район Любліна – Татарський Майдан, де й знаходився концентраційний табір.

Методи дослідження:

- історико-пошуковий метод використано для знаходження необхідної інформації з теми;
- метод узагальнення використано для визначення основних видів праці в концентраційному таборі та створення загальної картини буденності в Майданеку;
- порівняльний метод використано для співставлення умов, у яких перебували в'язні Майданека з іншими таборами на території Польщі;
- критичний метод використано для аналізу кількісних даних щодо жертв концтабору.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в роботі:

- уточнено уявлення про повсякденне життя в'язнів Майданека у межах деформованого соціуму й зосереджено увагу на впливі табірної реальності на людину;
- виявлено роль міжособистісної комунікації ув'язнених, проявів релігії й культури у процесах збереження морального духу в умовах концтабору.

Практичне значення дослідження полягає в можливості використання його результатів для подальшого аналізу повсякденного життя в концентраційних таборах, що функціонували на території Польщі в період Другої світової війни. Отримані результати можуть стати основою для порівняльного аналізу інших нацистських концентраційних таборів, що дозволить виявити їхні відмінності в організації та структурі, умовах утримання ув'язнених, методах масового знищення, а також у масштабах жертв. Вони можуть бути опубліковані у збірках наукових праць, присвячених тематиці Другої світової війни, Голокосту та нацистських концентраційних таборів. Більше того, дослідження можна використати в освітньому процесі, зокрема під час підготовки лекцій і семінарів для студентів закладів вищої освіти. Результати також можуть бути застосовані при створенні проєктів і виставок, спрямованих

на збереження історичної пам'яті та висвітлення подій, пов'язаних із функціонуванням нацистських концтаборів у період Другої світової війни.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів з підрозділами, висновків, списку використаних джерел та літератури. Список налічує 58 найменувань. Загальний обсяг роботи – 81 сторінка.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія

Концентраційний табір Майданек був одним із смертоносних таборів, створених Третім Рейхом в окупованій Польщі. Його назва походить від району Любліна – Татарського Майдану. Розташований на околиці міста, табір став символом масового терору, здійснюваного нацистським режимом під час Другої світової війни.

Проблематика функціонування Майданека неодноразово привертала увагу дослідників, насамперед польських та західноєвропейських. Водночас у вітчизняній історіографії питання залишається недостатньо опрацьованим. Комплексних наукових праць українських авторів, присвячених виключно Майданеку, практично не існує. У науковому обігу переважають загальні дослідження нацистської табірної системи, або ж окремі біографічні нариси про осіб, яким вдалося вижити в цьому концтаборі.

Серед українських дослідників, які зробили вагомий внесок у вивчення історії нацистських таборів, варто виокремити постать Михайла Григоровича Марунчака – педагога, історика й громадського діяча, який після еміграції до Канади опублікував низку праць, присвячених долі українців у роки Другої світової війни. Особливе значення має його дослідження «Українські політичні в'язні в нацистських концентраційних таборах»¹, у якому поєднано особисті свідчення з ґрунтовним викладом історичного матеріалу. Власний досвід багаторічного перебування в концтаборах на території Польщі, Австрії та інших країн дозволив автору висвітлити повсякденне життя в'язнів, умови їх утримання, примусову працю, психологічний стан, форми насильств і знущань.

¹ Марунчак М. Українські політичні в'язні в нацистських концентраційних таборах / Авт. вступ. сл. М. Прокоп. Лондон ; Мюнхен ; Нью-Йорк ; Дітройт ; Торонто ; Чикаго ; Вінніпег : Світ. ліга укр. політ. в'язнів, 1996. 364 с.

Окремий розділ праці присвячений концтабору Майданек і українцям, які перебували там². Автор подав уривки зі спогадів колишнього ув'язненого Степана Шумки, що допомагають краще зрозуміти реалії повсякденного життя в таборі. У праці згадується також пісня про Майданек, складена українськими в'язнями. У ній передано біль, страх, тугу за матір'ю, бажання побачитися з нею і мрію про волю.

Тема перебування українців у нацистських концентраційних таборах залишається недостатньо дослідженою. Це зумовлено рядом причин. По-перше, значна частина в'язнів не дожила до визволення через надзвичайно важкі умови утримання, що ускладнює збирання свідчень очевидців. По-друге, складним залишається питання встановлення точної кількості українців у таборах, оскільки на той час Україна не була незалежною державою. У документах в'язнів часто позначали як громадян СРСР, а осіб із західноукраїнських земель – як поляків. Це суттєво ускладнює ідентифікацію українців.

У каталозі «Тріумф людини. Українці в нацистських і радянських концтаборах»³, укладеному авторським колективом у складі Ігоря Бігуна, Володимира Бірчака, Лесі Бондарук, Володимира В'ятровича, Олесі Ісаюк, Анни Олійник та Ярини Ясиневич (під загальною редакцією Володимира В'ятровича), представлено історії українців, які попри неволю продемонстрували незламність духу в умовах нацистських і радянських таборів. У праці також наведено орієнтовні підрахунки кількості українців у концентраційних таборах, зокрема містяться згадки про Майданек. Буденність життя ув'язнених представлено крізь призму особистих свідчень очевидців. Видання доповнене численними світлинами в'язнів українського походження та місць їхнього утримання.

² Марунчак М. Українські політичні в'язні в нацистських концентраційних таборах... С. 237–240.

³ Бігун І., Бірчак В., Бондарук Л., В'ятрович В., Ісаюк О., Олійник А., Ясиневич Я. Тріумф людини. Українці в нацистських і радянських концтаборах / під заг. ред. В. В'ятровича. Український інститут національної пам'яті; Центр досліджень визвольного руху. Львів : Папуга, 2019. 200 с.

Одним із найвідоміших ув'язнених українського походження в Майданеку був греко-католицький священник Омелян Ковч. Його особистість і діяльність досліджено в кількох науково-популярних виданнях. Зокрема, у праці Надії Дорош «Омелян Ковч»⁴ значну увагу присвячено саме періоду його перебування в концтаборі. Окремі аспекти утримання Омеляна Ковча висвітлено також книзі Олега Крука «Ковчег отця Ковча»⁵, де, крім текстового матеріалу, подано й візуальні джерела: фотографії території Майданека, крематорію, листівка Ковча до сина Сергія, фрагменти його листів, які в'язні передавали на волю таємно, а також металева табличка з табірним номером, яку носив священник.

Важливе місце серед досліджень, присвячених українцям у нацистських концтаборах, займає праця Олександра Олександровича Гуцалюка «Остання війна»⁶, у якій висвітлено біографію колишнього в'язня Майданека Франца Бржезицького – уродженця Житомира польського походження, якому вдалося вижити не лише в умовах нацистського концтабору, а й у радянському ГУЛАГу. У документальній повісті автор здійснив літературне опрацювання свідчень Францішека, зокрема його розповідей про перебування в Майданеку, повсякденне життя в таборі, взаємини з іншими ув'язненими. Частина наведених спогадів є надзвичайно трагічними, однак саме вони надають глибокого розуміння реальностей існування в таборі.

Серед західноєвропейських дослідників, які вивчають тему нацизму та Другої світової війни, варто виокремити британського історика Лоренс Ріса. В одній з його найвідоміших праць, під назвою «Голокост. Нова історія»⁷, створено вичерпну картину трагедії. У книзі, окрім фактологічного матеріалу, містяться роздуми автора й свідчення очевидців. Дослідження охопило період від приходу Гітлера до влади до остаточного падіння нацистського режиму. Особливу увагу Лоренс Ріс приділив концентраційному табору Аушвіц, однак у праці також

⁴ Дорош Н. Омелян Ковч. Львів : Свічадо, 2017. 46 с.

⁵ Крук О. Ковчег отця Ковча. Київ : ТОВ «Новий друк», 2017. 144 с.

⁶ Гуцалюк О. О. Остання війна : докум. повість. Житомир : Полісся, 2011. 228 с.

⁷ Ріс Л. Голокост. Нова історія / пер. з англ. Ю. Костюк. 2-ге вид. Київ : Лабораторія, 2024. 440 с.

згадано про Майданек. Зокрема, йдеться про зміну функціонального призначення табору, особливості будови газових камер та жорстокість наглядачок, що підтверджується у спогадах колишніх ув'язнених, наведених у праці.

Тема концтабору Майданек найширше висвітлена польськими дослідниками, зокрема працівниками Державного музею в Майданеку. Саме їм належить значний науковий доробок, що охоплює широкий спектр аспектів функціонування табору. Однією з перших дослідниць Майданека, була польська історикиня, архівістка й офіцер Армії Крайової Зофія Лещинська. У праці «Kronika obozu na Majdanku»⁸ вона розглянула весь період існування табору, висвітливши ключові події та етапи його функціонування. Також наведені різноманітні дані, зокрема щодо кількості людей, які прибували до концтабору транспортом. З-поміж численних публікацій варто виокремити працю Кшиштофа Тарковського⁹, у якій подано стислий огляд історії Майданека від моменту його створення до перетворення території табору на радянський фільтраційний табір для військовополонених та вояків Армії Крайової. У дослідженні акцент зроблено на основних етапах існування концтабору.

Марта Грудзинська також зробила вагомий внесок у вивчення історії Майданека. У своїх працях вона розглянула взаємини між ув'язненими й долю представників різних національностей. Значну увагу авторка приділила аналізу збереженої документації, кореспонденції періоду Другої світової війни та спогадів колишніх в'язнів. Зокрема, у статті «“To was tutaj tak strasznie biją? [...] Nie, nas nie. Tylko Żydów”: Żydzi w obozie na Majdanku w świetle relacji polskich więźniów»¹⁰ Марта Грудзинська зосередилася на долі євреїв, що утримувалися в

⁸ Leszczyńska Z. Kronika obozu na Majdanku. Lublin : Wydawnictwo Lubelskie, 1980. 350 s.

⁹ Tarkowski K. Nie tylko niemiecki. Krótka historia Konzentrationslager Lublin (1941–1944) i sowieckiego obozu filtracyjnego na Majdanku (1944). *Studia i Materiały Centralnej Biblioteki Wojskowej*. 2022. № 1. S. 203–211.

¹⁰ Grudzińska M., Kubiszyn M. “To was tutaj tak strasznie biją? [...] Nie, nas nie. Tylko Żydów” : Żydzi w obozie na Majdanku w świetle relacji polskich więźniów. *Studia Judaica*. 2018. № 42. S. 333–371.

Майданеку. Дослідниця подала уривки з інтерв'ю з колишніми ув'язненими, у яких згадувалося про жорстоке поводження та знущання, що їх зазнавали особи єврейського походження. Серед її праць слід виокремити дослідження «Żydzi słowaccy w obozie koncentracyjnym na Majdanku»¹¹, у якому визначено становище депортованих зі Словаччини євреїв у концтаборі. Зокрема, розглянуто переслідування євреїв на території Словаччини, їхню депортацію до Майданека, умови перебування в таборі та взаємини з іншими ув'язненими. Також згадано про операцію «Ернтефест», що була спрямована на винищення всіх євреїв табору. Заслуговує на увагу й стаття Марти Грудзинської під назвою «Grypsy pisane TAM i WTEDY. Zagłada Żydów na Majdanku widziana oczami polaków»¹², у якій проаналізовано таємні листи в'язнів (грипси), що містять свідчення про злочини есесівців, очевидцями яких були самі автори цих записок. В іншій праці «Więźniowie z Pawiaka w obozie koncentracyjnym na Majdanku»¹³ дослідниця детально розглянула питання перебування в Майданеку ув'язнених, депортованих із Пав'яка – тодішньої в'язниці у Варшаві.

Чималу кількість змістовних праць опубліковано в щорічнику «Zeszyty Majdanka», що видається Державним музеєм Майданека. У ньому представлені дослідження таких науковців, як Войцех Ленарчик, Беата Шівек-Чупак, Томаш Кранз тощо. Зокрема, останній здійснив ґрунтовне дослідження рівня смертності на Майданеку та загальної кількості жертв табору («Ewidencja zgonów i śmiertelność więźniów KL Lublin»¹⁴), результати якого й досі вважаються одними з найбільш точних.

¹¹ Grudzińska M. Żydzi słowaccy w obozie koncentracyjnym na Majdanku. *Studia Żydowskie. Almanach*. 2014. № 4. S. 53–75.

¹² Grudzińska M. Grypsy pisane TAM i WTEDY. Zagłada Żydów na Majdanku widziana oczami polaków. *Odpowiedzialność biernych*. 2021. S. 233–244.

¹³ Grudzińska M. Więźniowie z Pawiaka w obozie koncentracyjnym na Majdanku. *Czasopismo humanistyczne*. 2015. Vol. XXII, № 4. S. 155–190.

¹⁴ Kranz T. Ewidencja zgonów i śmiertelność więźniów KL Lublin. *Zeszyty Majdanka*. 2005. № 23. 40 s.

Перебування жінок-наглядачок у Майданеку та вчинені ними злочини розглянули Адріан Гавор та Елісса Майландер-Кослов. Становище жінки в умовах концтабору¹⁵ вивчала Малгожата Скверчинська. Перебування дітей у концтаборі¹⁶ дослідили Магдалена Гончиковська та Ришард Скшиняж. Питанням медичного забезпечення в Майданеку й діяльністю польської ув'язненої лікарки Стефанії Пежановської, займалися Беата Добровольська, Марія Чесельська і Марек Петрушка. Прояви культурного життя в концтаборі дослідили Божена Фіала, Єжи Яровецькі і Марта Пьотровська-Салбут.

Польський історик і соціолог Александер Ласік вивчав систему нацистських таборів. У його праці «Struktura organizacyjna oraz obsada osobowa stanowisk kierowniczych w obozie koncentracyjnym na Majdanku w latach 1941–1944¹⁷» подано детальний аналіз організаційної структури Майданека.

Історику Кшиштофу Дуніну-Вонсовичу належить праця «Ucieczki z obozów koncentracyjnych», у якій досліджено спроби втеч із нацистських концтаборів. У ній Майданек порівнюється з іншими місцями масового винищення, зокрема з Аушвіцом. Автор навів статистичні дані щодо втеч із різних таборів упродовж періоду їхнього існування.

У дослідженні Якуба-Кацпера Сроки «Język życia i śmierci na Majdanku» детально розглянуто лексику, яка виникла внаслідок утворення в таборі ізольованої соціальної спільноти. Відсутність контакту із зовнішнім світом істотно вплинула на свідомість ув'язнених. Автор зібрав словник термінів і фраз, які позначали конкретні місця, предмети чи осіб у таборі, класифікував їх, пояснив походження і значення.

¹⁵ Skwierczyńska M. Kobięcość w obozie koncentracyjnym na przykładzie KL Majdanek. Okres okołowojski z perspektywy czasu. Lublin, 2015. S. 24–33.

¹⁶ Gącikowska M., Skrzyński R. Dzieci różnych nacji w niemieckim obozie koncentracyjnym na Majdanku. Biografistyka Pedagogiczna, 2023, S. 335–355.

¹⁷ Lasik A. Struktura organizacyjna oraz obsada osobowa stanowisk kierowniczych w obozie koncentracyjnym na Majdanku w latach 1941–1944. 2003. URL: <https://www.dws-xip.com/reich/zagłada/Majdanek.html> (date of access: 15.04.2025).

Отже, функціонування табору Майданек недостатньо вивчене в українській історіографії. Повноцінних праць, присвячених цьому концентраційному табору, фактично не існує. Вітчизняні автори обмежуються поодинокими науково-публіцистичними статтями загального характеру або біографічними розвідками про колишніх в'язнів. Натомість у західноєвропейській, а особливо у польській історіографії, тема Майданека є предметом тривалого дослідження. Науковці, зокрема співробітники Державного музею в Майданеку, створили значну кількість праць, часто вузькоспеціалізованих, у яких проаналізовано окремі аспекти функціонування табору та життя ув'язнених у ньому.

1.2. Джерельна база

Джерельна база дослідження є доволі широкою та різноманітною. Вона включає мемуари колишніх ув'язнених, інтерв'ю з ними, публікації в періодичних виданнях, а також матеріали судових процесів. Основною складністю є не відсутність самих джерел, а обмежений доступ до них, оскільки чимала частина є недоступною для широкого загалу.

Мемуари, як-от книги, написані колишніми в'язнями, дозволяють краще дослідити умови перебування людей у концтаборі. Здебільшого в таких джерелах досить докладно описано житло, харчування, гігієну та інші аспекти повсякдення. Аналіз спогадів дозволяє зануритися в атмосферу тих подій і краще зрозуміти емоційний стан та переживання автора. Водночас ці джерела мають певні недоліки, що пов'язані із суб'єктивністю викладу. Оскільки досвід перебування в концтаборі був для ув'язнених надзвичайно травматичним, то свідчення можуть бути частково спотвореними. З огляду на те, що мемуари часто створювалися вже через роки після пережитого, у них можливі й неточності.

Одним із прикладів мемуарів є книга колишньої ув'язненої, лікарки й громадської діячки Стефанії Пежановської. За діяльність у русі опору її було заарештовано наприкінці 1942 року, а на початку 1943 року перевезено до Майданека. Пережите в цьому таборі вона описала у своїй книзі «Gdy myśli do

majdanka wracają¹⁸», зосередивши увагу на повсякденному житті, голоді, хворобах. Також Стефанія Пежановська згадувала про те, як допомагала іншим ув'язненим і надавала їм медичну допомогу. Більше того, їй навіть вдалося створити шпиталь для жінок. Однак ця книга не єдина в творчому доробку Стефанії. Вона також публікувала праці, пов'язані з тематикою концентраційних таборів. Зокрема, в 1968 році вийшла її стаття про жіночий табірний шпиталь у Майданеку¹⁹.

Ще однією медичною працівницею, яка залишила після себе мемуари, була Данута Бжоско-Мендрик. Під час перебування в Майданеку вона була медсестрою в шпиталі. В одній зі своїх книг під назвою «Niebo bez ptaków²⁰» авторка описала особливості перебування в концтаборі. Значна частина спогадів стосується її приятельок, з якими вона познайомилася ще під час ув'язнення в Павяку. Данута наголошувала на важливості взаємної підтримки, що допомагала виживати в нелюдських умовах. Схожий досвід описала також Ванда Оссовська, яка теж була перевезена до Майданека з в'язниці Павяк і виконувала обов'язки медсестри. Її книгу «Przeżyłam. Lwow – Warszawa 1939–1946²¹» можна назвати спробою особистого переосмислення пережитого в роки війни. Вона правдиво змалювала реальність перебування в таборі, передаючи складність повсякденного життя в Майданеку. Авторка не уникала опису власних слабкостей і переживань. Досвідом свого перебування в Майданеку поділився також польський політичний в'язень Єжи Квятковскі у мемуарах «485 dni na Majdanku²²».

¹⁸ Perzanowska S. Gdy myśli do majdanka wracają. Warszawa : Prószyński Media Sp. z o.o, 2022. 432 s.

¹⁹ Perzanowska S. The women's camp hospital at Majdanek. Kapera, M., trans. Medical Review – Auschwitz. January 7, 2020. <https://www.mp.pl/auschwitz>. Originally published as “Szpital obozu kobiecego w Majdanku.” Przegląd Lekarski – Oświęcim, 1968. S. 169–180.

²⁰ Brzosko-Mędryk D. Niebo bez ptaków. Prószyński i S-ka, 2022. 372 s.

²¹ Ossowska W. Przeżyłam. Lwow – Warszawa 1939–1946. Warszawa, 1990. 406 s.

²² Kwiatkowski J. 485 dni na Majdanku. Lublin : Wydawnictwo Lubelskie, 1966. 503 s.

Серед колишніх в'язнів українського походження варто відзначити Григорія Цебрія, який під час Другої світової війни пройшов через низку місць ув'язнення, як-от тюрми в Тернополі і Львові, концтабори Майданек, Бухенвальд, Дору та Берген-Бельзен. Йому вдалося вижити в цих жахливих умовах і зберегти власні спогади, які увійшли до збірки «В боротьбі за українську державу» під назвою «Від Майданку до Берген-Бельзену»²³. У своїх мемуарах Цебрій стисло описав структуру Майданека, зокрема поділ на поля, розташування будівель, різні категорії в'язнів, а також процедуру прибуття та прийняття до табору.

Окрім мемуарів, спогади колишніх ув'язнених збереглися завдяки інтерв'ю, записаним журналістами або істориками. Одна з таких розмов була проведена чеським істориком Міхалом Хохолатим і опублікована в часописі «МЕМО»²⁴. Співрозмовником виступив Здзіслав Бадіо, який потрапив до Майданека восени 1942 року як заручник. В інтерв'ю він поділився своїми враженнями після того, як уперше побачив концтабір, описав умови утримання, примусову працю, винищення в'язнів і функціонування крематоріїв. Відповіді Здзіслава Бадіо були розгорнутими, супроводжувалися детальними оповідями та точними датами.

Цілу низку зі інтерв'ю зі свідками злочинів, що відбувалися в Майданеку, було записано в межах програми «Historia Mówiają», реалізованої Центром «Brama Grodzka – Teatr NN». Ці свідчення доступні як у форматі відеозаписів, так і у вигляді оброблених текстових версій. Одним із респондентів був ізраїльський історик родом з Польщі Ісраель Гутман. У межах серії інтерв'ю він розповів про табірні умови та перебіг дня в Майданеку²⁵. Розмову також було записано з

²³ Цебрій Г. Від Майданку до Берген-Бельзену. *В боротьбі за українську державу* / ред. М. Марунчак. Вінніпег, 1990. С. 542–549.

²⁴ Chocholaty M. Ta těla byla svlečená a nahá..., “vzpomíná bývalý vězeň koncentračního tábora Majdanek Zdzisław Badio. Časopis MEMO. 2018. № 1. S. 104–111.

²⁵ Czajkowski T. (Nagr., Rozm.), Prokopczuk W. (Red.). Warunki obozowe i przebieg dnia na Majdanku – Israel Gutman – fragment relacji świadka historii [TEKST]. Ośrodek “Brama Grodzka – Teatr NN”. 2009. URL: <https://biblioteka.teatrnn.pl/dlibra/publication/121881/edition/116110/>

колишньою ув'язненою Ромою Бенатар, яка потрапила до концтабору в доволі юному віці. У найдовшій частині інтерв'ю вона поділилася спогадами про втрату рідних, роботу, яку виконувала в таборі, і про те, як їй вдалося вижити²⁶. В одному з фрагментів вона зізналася, що тоді почувалася самотньою і покинутою²⁷.

Інтерв'ю з колишніми ув'язненими були також записані Державним музеєм у Майданеку та опубліковані на його офіційному каналі в YouTube. Один із респондентів, Мордехай Флайшер, поділився трагічними спогадами про втрату рідних і знущання з боку есесівців²⁸. Інше інтерв'ю було записане з Анджеєм Станіславським, який не лише розповів про свій досвід перебування в таборі, а й провів бесіду безпосередньо на території колишнього концтабору²⁹. Під час розповіді він описував блоки, табірні поля, огорожу з колючого дроту та паралельно згадував деталі власного життя. Його свідчення містили численні подробиці, що стосувалися злочинів, скоєних есесівцями проти ув'язнених.

Наступною категорією джерел є періодичні видання, у яких згадано про концентраційний табір Майданек. Йдеться насамперед про газети, що виходили під час Другої світової війни та в перші повоєнні роки. Серед таких варто

[content](#) (date of access: 20.04.2025).

²⁶ Czajkowski T. (Rozm.), Tylus M. (Transkr.), Radek Maria (Red). Obóz na Majdanku – Roma Benatar – fragment relacji świadka historii [TEKST]. *Ośrodek “Brama Grodzka – Teatr NN”*. 2017. URL: <https://biblioteka.teatrnn.pl/dlibra/publication/120993/edition/115258/content> (date of access: 20.04.2025).

²⁷ Czajkowski T. (Rozm.), Tylus M. (Transkr.), Radek Maria (Red). Byłam strasznie samotna – Roma Benatar – fragment relacji świadka historii [TEKST]. *Ośrodek “Brama Grodzka – Teatr NN”*. 2017. URL: <https://biblioteka.teatrnn.pl/dlibra/publication/120998/edition/115263/content> (date of access: 22.04.2025).

²⁸ Państwowe Muzeum na Majdanku. Majdanek. Relacje świadków: Mordechaj Flajszer, 2020. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=O8p7zRTKFNY> (date of access: 07.05.2025).

²⁹ Państwowe Muzeum na Majdanku. Obóz koncentracyjny na Majdanku w relacji Andrzeja Stanisławskiego, 2020. YouTube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=7jn_iZC7IUY (date of access: 08.04.2025).

звернути увагу на газету «Polish news»³⁰, що видавалася в Мумбаї (Індія) у 1942–1943 роках. У ній згадано про існування концентраційних таборів на території окупованої Польщі, а також наведено орієнтовні дані про кількість ув'язнених, які там утримувалися (відповідно до інформації, доступної на той час). Ще одним джерелом є журнал «The Polish Review»³¹, що виходив у Нью-Йорку. У грудневому номері за 1945 рік також міститься інформація про табори на території Польщі, зокрема згадано Майданек та наведено відомі на той час оцінки кількості жертв. Серед періодичних видань, що випускалися безпосередньо на території Польщі, особливе значення має «Warszawski Dziennik Wojewódzki»³². У випуску від 1 травня 1945 року було опубліковано повідомлення директора Державного музею Майданека, яке містило важливі дані щодо кількості жертв, підтвердження злочинів, скоєних у таборі, а також заклик до свідків подій співпрацювати з музеєм задля встановлення історичної правди та справедливості.

Не менш цінним джерелом є матеріали судового процесу в Любліні³³, що став першим судовим процесом над нацистськими злочинцями. Засідання тривало з 27 листопада по 2 грудня 1944 року. Перед судом постали шестеро осіб, однак вирок було винесено лише п'ятьом, оскільки один із підсудних вчинив самогубство до його оголошення. У матеріалах процесу детально задокументовано злочини, у вчиненні яких обвинувачували підсудних. Окрему цінність становлять промови учасників суду, зокрема прокурорів, які вимагали

³⁰ The Treblinka and Majdanek Slaughter Camps. *Polish news*. 1943. 15 June. P. 55–66. URL: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/931835/edition/895666/content> (date of access: 05.04.2025).

³¹ Twenty-Two Nations Receive Polish Protest. *The Polish Review*. 1945. 6 December. P. 2–16. URL: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/904881/edition/869098/content> (date of access: 05.05.2025).

³² Poz. 6. Państwowe Muzeum na Majdanku. *Warszawski Dziennik Wojewódzki*. 1945. 1 maja. S. 1–4. URL: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/109856/edition/102711/content> (date of access: 05.05.2025).

³³ Majdanek : rozprawa przed Specjalnym Sądem Karnym w Lublinie. Kraków : Czytelnik. 1945. 90 s.

для злочинців найвищого покарання – смертної кари. Представлено також свідчення очевидців, які описували тортури, жорстоке поводження та вбивства, скоєні обвинуваченими, а також подальше приховування слідів цих злочинів. Матеріали суду містять допити обвинувачених, світлини із зали засідань та фотографії концтабору Майданек, який став місцем масових злочинів. 2 грудня 1944 року суд засудив п'ятьох підсудних до смертної кари через повішення, а вирок було виконано публічно 3 грудня того ж року.

Таким чином, існує значна кількість джерел, які дозволяють вивчити питання функціонування концентраційного табору Майданек. Численні мемуари колишніх ув'язнених та інтерв'ю з ними дають змогу дослідити повсякденне життя табору і дізнатися про його реалії з уст очевидців. Аналіз згадок про Майданек в періодичних виданнях дозволяє простежити тодішні уявлення й доступні на той час припущення щодо кількості в'язнів, які утримувалися в таборі й були винищені протягом періоду його існування. Важливу роль у дослідженні цієї теми відіграли також матеріали судового процесу в Любліні, оскільки вони містять численні свідчення і факти. За умови критичного аналізу ці джерела допомагають відтворити загальну картину повсякденного життя табору.

РОЗДІЛ 2

КОНЦЕНТРАЦІЙНИЙ ТАБІР МАЙДАНЕК В КОНТЕКСТІ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

2.1. Історія створення та початок функціонування Майданека

Нацисти створювали концтабори на захоплених територіях у вкрай стислі терміни, адже одразу після встановлення контролю над певною місцевістю розпочиналося облаштування табору. Одним із таких став Майданек.

Його побудову було розпочато за наказом Генріха Гімmlера, який прибув із візитом до Любліна в липні 1941 р., і згодом видав відповідну вказівку. Важливу роль у реалізації цього проєкту відіграв також Оділо Глобочнік, групенфюрер СС і генерал-лейтенант поліції Люблінського дистрикту, який координував реалізацію нацистської політики в регіоні. Більше того, після шести місяців планування, з ініціативи Глобочніка, на початку 1942 року розпочалося будівництво трьох таборів масового знищення у Белжеці, Собіборі та Треблінці³⁴.

Плани щодо розмірів Майданека неодноразово змінювалися, разом з кількістю ув'язнених, які б мали в ньому перебувати. Спочатку зазначалося, що табір має вміщувати до 25 000 – 50 000 в'язнів. Однак, коли було офіційно видано наказ на будівництво, то мова вже йшла про 150 000 людей³⁵. Насамперед це було зумовлено тим, що початковий план не відповідав потребам нацистів, які розглядали ув'язнених як безкоштовну робочу силу, що мала би реалізувати експансійні плани Третього Рейху. Виникла необхідність створення табору, здатного вміщувати максимально велику кількість людей.

Варто також зазначити, що під час Другої світової війни масова інформація не містила точних даних щодо кількості в'язнів. У періодичних виданнях

³⁴ Stoyles S. The Final Solution: Odilo Globocnik. *The Mirror-Undergraduate History Journal*, 1997. P. 170.

³⁵ Historia obozu. Państwowe Muzeum na Majdanku.
URL: https://www.majdanek.eu/pl/history/ogolne_informacje/1 (date of access: 03.04.2025).

висвітлювався сам факт існування концтаборів, однак точну інформацію було отримати складно. Зокрема, у газеті «Polish news», яка видавалася в Мумбаї (Індія) у 1942–1943 р., згадувалося про табори, газові камери, масові вбивства ув'язнених та інші злочини нацистів на польських землях. Більше того, у ній можна знайти інформацію про Майданек та відомості про те, що «секретна польська радіостанція “5wif” розповіла про організацію концентраційного табору Майданек, призначеного для утримання 15 000 в'язнів»³⁶. Публікація цих матеріалів свідчить про спробу донести важливу інформацію про перебіг воєнних дій до представників польської спільноти в Індії. Це також відображає складнощі у зборі й поширенні фактів за умов війни.

Розташування Майданека було доволі незвичним порівняно з іншими нацистськими таборами, які зазвичай створювали в лісах або важкодоступних місцях, подалі від населених пунктів та шляхів сполучення, аби приховати їхнє існування від сторонніх очей. Натомість цей концтабір було побудовано на території сільських поселень поблизу Любліна – сіл Дзесьонта, Калінувка, Абрамовіце. З півночі Майданек межував із дорогою, що вела до Замостя, з півдня та сходу – із сільськими господарствами, а з заходу досягав передмість самого Любліна³⁷. Територія концентраційного табору була відкритою, адже навколо не було ні рослинності, ні будівель. Це свідчить про те, що керівництво табору покладалося на систему охорони і впевненість у контролі над ситуацією. Видимість Майданека також могла слугувати залякуванням місцевого населення. Водночас рельєф, позбавлений дерев і забудов, дозволяв бачити територію табору з великої відстані. Таке розташування було вигідним для наглядачів, адже давало змогу повністю контролювати пересування в'язнів. Близькість до залізничного вокзалу також зменшувала логістичні труднощі – не

³⁶ The Treblinka and Majdanek Slaughter Camps. *Polish news*. 1943. 15 June. P. 61–62. URL: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/931835/edition/895666/content> (date of access: 05.04.2025).

³⁷ Węgrzyn Ł. Granice nazistowskich obozów koncentracyjnych i zagłady na terenie okupowanej Polski. *Studia z Geografii Politycznej i Historycznej*, 2015. № 04. S. 282.

було потреби будувати окрему залізничну гілку. Більше того, важливим чинником залишалося використання в'язнів як дешевої робочої сили.

Будування Майданека здійснювалося місцевими євреями (з Любліна та його околиць) і радянськими військовополоненими. Коли вони прибули до Майданека, на території табору ще не було жодної інфраструктури. Імовірно, частину з них тимчасово розмістили в господарських приміщеннях села Дзесьонта, що знаходилися на ділянці, виділеній для табору. Інші, для кого не знайшлося місця в цих будівлях, були змушені зводити власні землянки, які слугували їм укриттям у несприятливих погодних умовах³⁸. Відсутність належного житла, санітарних умов та медичної допомоги в поєднанні з фізичним виснаженням і холодом призводили до масових захворювань та смертей серед радянських військовополонених. Уже в цей початковий період існування Майданека почали формуватися елементи табірної порадку, які поступово позбавляли ув'язнених людської гідності та створювали атмосферу страху й безнадії. Унаслідок цих обставин, вже до 10 листопада 1941 року живими залишалося лише близько 500 військовополонених, з яких 350 вважалися непридатними до праці³⁹.

У розбудові Майданека брали участь також інші в'язні, зокрема поляки. Ще одним важливим етапом у функціонуванні табору став період березня – червня 1942 року, коли до Майданека почали прибувати численні групи євреїв зі Словаччини, Протекторату Богемії та Моравії, Третього Рейху, а також із Люблінського гетто⁴⁰. Це не є дивним, адже відповідно до нацистської ідеології, антисемітизм вважався одним із ключових її принципів. Саме він призвів до

³⁸ Siwek-Ciupak B. Stosunek polskich organizacji społecznych i ludności Lubelszczyzny do jeńców sowieckich więzionych w obozie na Majdanku. *Jeńcy sowieccy na ziemiach polskich w czasie II wojny światowej*. 2015. S. 141.

³⁹ Ibid, s. 143.

⁴⁰ Grudzińska M., Kubiszyn M. “To was tutaj tak strasznie biją?[...] Nie, nas nie. Tylko Żydów” : Żydzi w obozie na Majdanku w świetle relacji polskich więźniów. *Studia Judaica*. 2018. № 42. S. 339.

масового винищення євреїв по всій Європі, а концентраційний табір Майданек – один із трагічних прикладів реалізації цієї політики.

Варто також зазначити, що до Майданека з інших таборів прибували невеликими групами в'язні задля виконання функцій лікарів і перекладачів. Наприклад, із концентраційного табору Бухенвальд (Німеччина) було привезено чотирьох поляків: Владислава Галецького, Юзефа Гумінського, Едварда Карабаніка та Кшиштофа Радзивілла⁴¹. Їхньою задачею було виконувати обов'язки перекладачів з російської мови.

Малі групи в'язнів доставляли найчастіше за допомогою вантажних автомобілів, а натомість для великої кількості осіб використовували вагони для перевезення худоби. Умови транспортування були надзвичайно складними, що призводило до високої смертності. Від залізничної станції до самого табору необхідно було йти пішки кілька кілометрів.

Після потрапляння до Майданека новоприбулих позбавляли фактично всього. Абсолютно всі особисті речі відбирали, а в'язнів ретельно обшукували, щоб їм не вдалося сховати коштовності чи інші цінні предмети. Їм видавали новий смугастий одяг, що діставався від попередніх в'язнів.

Варто зазначити, що в'язні втрачали навіть власні імена, а натомість отримували номери, записані на спеціальних табличках. Їх потрібно було носити на шиї або ж на зап'ястку. Ці цифри були написані й на одязі. Загальна кількість номерів у таборі не перевищувала 25 000, оскільки від померлих їх передавали новоприбулим. Анджей Станіславський, колишній в'язень Майданека, зауважив, що цифра, яку отримав він, до того мала 7 чи 8 власників⁴². Існувала також система позначок під номерами, що допомагала швидко визначити причину перебування особи в таборі.

⁴¹ Leszczyńska Z. Kronika obozu na Majdanku. Lublin : Wydawnictwo Lubelskie, 1980. S. 15.

⁴² Państwowe Muzeum na Majdanku. Obóz koncentracyjny na Majdanku w relacji Andrzeja Stanisławskiego, 2020. *YouTube*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=7jn_iZC7IUy (date of access: 08.04.2025).

В'язнів, які тільки прибули в Майданек, голили, а їхнє волосся використовували для промислових потреб. Це є одним із прикладів використання людей як ресурсу.

Першопочатково передбачалося, що Майданек буде табором для військовополонених, однак уже до 1943 року ця категорія ув'язнених становила лише незначну частину загального контингенту. Відповідно, офіційну назву з Люблінського табору військовополонених військ СС (Kriegsgefangenenlager Waffen SS Lublin) було змінено на Концентраційний табір Люблін (KL Lublin). Майданек поступово набував багатфункціонального характеру: він слугував місцем утримання не лише військовополонених, а й значної кількості представників польського мирного населення, євреїв та учасників руху опору. У зв'язку з цим британський історик і дослідник Голокосту Лоренс Ріс зауважив, що визначити статус Майданека в нацистській табірній системі складно: це не табір для військовополонених, не концентраційний табір, не спеціалізований табір смерті, не величезна комбінація двох останніх, як Аушвіц, а радше мікс усього цього в невеликому масштабі⁴³. Більше того, табір використовувався як примусовий робочий простір, де організовано забезпечення німецьких військ одягом, взуттям і спорядженням. Ці зміни свідчать про те, що Майданек поступово трансформувався відповідно до змін у потребах нацистського режиму та окупаційної політики.

Для багатьох в'язнів Майданек виконував функцію переходового табору. Значну частину депортованих звідси направляли до інших нацистських таборів, зокрема до каменоломень у Гросс-Розені, Фльоссенбюргу, Маутгаузені, а також до табору смерті в Аушвіці. Перший відомий транспорт з Майданека до Аушвіца, що налічував 249 осіб, прибув туди 6 квітня 1941 року⁴⁴.

⁴³ Ріс Л. Голокост. Нова історія / пер. з англ. Ю. Костюк. 2-ге вид. Київ : Лабораторія, 2024. С. 316.

⁴⁴ Марунчак М. Українські політичні в'язні в нацистських концентраційних таборах / Авт. вступ. сл. М. Прокоп. Лондон ; Мюнхен ; Нью-Йорк ; Дітройт ; Торонто ; Чикаго ; Вінніпег : Світ. ліга укр. політ. в'язнів, 1996. С. 239.

Отже, історія створення Майданека демонструє, з якою швидкістю відбувалося розгортання масових репресій на окупованих нацистами територіях. Будівництво концтабору було розпочато в 1941 р. за вказівкою Генріха Гімmlера, під безпосереднім керівництвом Одіо Глобочніка. Уже на початковому етапі, зусиллями єврейського населення Любліна і військовополонених, було зведено ключові об'єкти, необхідні для існування табору. Спочатку Майданек призначався для військовополонених, але з часом його функції розширилися. Він перетворився на місце масового ув'язнення, експлуатації та знищення людей, ставши важливою частиною нацистської табірної системи.

2.2. Структура та організація табору

Внутрішня система функціонування нацистських концентраційних таборів водночас була уніфікованою й відмінною. З одного боку, усі табори створювалися згідно з інструкціями центрального керівництва, але з іншого – принцип «фюрерського» управління надавав кожному табору індивідуальних рис, зумовлених особистістю конкретного коменданта. Табори були оточені електрифікованими колючими дротами та сторожовими вежами. На їхній території розміщувалися житлові бараки (блоки), між якими, зазвичай у центрі, знаходився «апелъпляц» – місце для шикування. Щоранку на цьому місці в'язнів шикували перед відправленням на примусову працю, а ввечері проводили перекличку для перевірки присутності.

Майданек мав чітко визначену структуру, яка відповідала загальній моделі нацистських концентраційних таборів, але при цьому мала свої особливості. У 1941–1944 роках у Майданеку було збудовано 280 різних об'єктів, у тому числі 227 бараків, систему водопостачання та каналізації, понад 4 км доріг із твердим покриттям і рівно 5,6 км подвійної огорожі з колючого дроту навколо шести полів в'язнів⁴⁵.

⁴⁵ Wieliczko M. Unfinished Business. *Acta Archaeologica Lodziensia*, 2007. № 53. S. 169.

Територія табору охоплювала площу близько 270 гектарів і була умовно поділена на декілька основних зон, як-от сегмент СС, господарський комплекс і частину в'язнів. Остання включала в себе поля з дерев'яними бараками. Їх було побудовано всього п'ять, а шосте поле не вдалося добудувати до самого кінця існування табору. Перше поле, окрім утримання в'язнів, виконувало також функцію місця розташування шпиталю (ревіру). Протягом існування Майданека його місце розташування змінювалося, однак більшу частину часу саме на першому полі перебував шпиталь для чоловіків. На другому полі знаходилося 22 бараки, у яких утримували євреїв і поляків Люблінщини. Варто також зазначити, що обидва поля передбачалися для розміщення радянських військовополонених. На першому полі вони перебували переважно на початковому етапі функціонування табору, тоді як на другому – з весни 1943 року, коли там було створено окремий лазарет, який не підпорядковувався комендатурі табору. Третє поле використовувалося для утримання в ньому поляків і політичних в'язнів різної національності. У бараках на цьому полі не було ні вікон, ні стелі, що робило умови перебування надзвичайно важкими. На четвертому полі тимчасово утримувалися євреї з гетто, а пізніше – зондеркоманда. На п'ятому полі до осені 1944 року перебували ув'язнені жінки, а також протягом певного періоду – діти. Григорій Цебрій, який потрапив до табору в лютому 1943 року, згадував про розташування жінок на цьому полі і зазначав, що «нераз чоловіки пізнавали своїх жінок чи наречених, а жінки своїх чоловіків чи братів»⁴⁶.

Окрім житлових бараків, на кожному полі знаходилися такі приміщення, як кухня і вбиральня. Також слід згадати про вільні ділянки між першим і другим, а також між четвертим і п'ятим полями, сьогодні відомі як «мендзиполя», які мали прямокутну форму й розміри приблизно 330 м на 50 м. У період функціонування Майданека друге «мендзиполе» виконувало роль місця збору новоприбулих в'язнів з чергових транспортів. Саме тут проводилася перша

⁴⁶ Цебрій Г. Від Майданку до Берген-Бельзену. *В боротьбі за українську державу* / ред. М. Марунчак. Вінніпег, 1990. С. 544.

селекція – звідси пролягали два шляхи: один вів до життя в таборі, інший – до газових камер⁴⁷.

Сегмент СС розташовувався в північно-східній частині Майданека. До господарського комплексу належали: склади з майном в'язнів, з інструментами й інвентарем для прибирання, продовольчі склади, столярний і слюсарний цехи, кузня, швейна, шевська майстерня, їдальня для сторожів. Із травня 1942 р. між першим і другим полем знаходився крематорій. До жовтня того ж року було завершено будівництва бункеру з трьома газовими камерами, що був сполучений з лазнею. Таке розташування мало для нацистів переваги, адже дозволяло уникати паніки серед в'язнів. У липні 1943 року було розпочато будівництво нового крематорію, який розмістили за п'ятим полем.

Варто згадати про споруду, розташовану на території концтабору, відому під назвою «білий будинок». Ця будівля, зведена ще в довоєнний період, використовувалася адміністрацією табору в різні періоди його функціонування. Спочатку у ній мешкав табірний лікар, а пізніше – начальник відділу ув'язнених. «Білий будинок» зберігся до сьогодні. Він розташований на території Державного музею в Майданеку і є частиною туристичного маршруту, яким прямують його відвідувачі.

Для забезпечення ефективного функціонування концентраційного табору Майданек було створено розгалужену систему адміністративного управління, що ґрунтувалася на жорстокому контролі, беззаперечній дисципліні та чіткій ієрархії. Управління табором здійснювалося з боку СС.

Організаційна структура Майданека складалася з шести основних відділів: комендатури (Kommandantur), політичного відділу (Politische Abteilung), відділу по роботі з ув'язненими (Schutzhaftlagerführung), адміністративно-господарчого відділу (Verwaltung), табірної лікарні (Lagerarzt) та культурно-виховного відділу СС (Fürsorge-, Schulung- und Truppenbetreuung)⁴⁸. Кожен із них мав чітко

⁴⁷ Wieliczko M. Unfinished Business... – S. 169.

⁴⁸ Lasik A. Struktura organizacyjna oraz obsada osobowa stanowisk kierowniczych w obozie koncentracyjnym na Majdanku w latach 1941–1944. 2003. URL:

визначені функції й обов'язки, тому варто розглянути їх детальніше, починаючи з першого.

Комендатура координувала діяльність усіх інших відділів Майданека й відповідала за загальне управління табором. Вона забезпечувала налагодження зв'язку всередині табору, контроль за озброєнням і його технічним станом, організацію транспортних перевезень та вирішувала кадрові питання. До складу комендатури входила й табірна пошта, яка здійснювала обробку кореспонденції. Комендант мав найвищу владу в концтаборі й підпорядковувався безпосередньо вищому керівництву СС. Упродовж існування Майданека його очолювали п'ять комендантів, першим з яких став Карл Отто Кох, відомий своєю жорстокістю ще за часів керівництва концтабором Бухенвальд. Під час того як він обіймав посаду коменданта Бухенвальду (1937–1941) умови утримання в'язнів були надзвичайно важкими навіть за нацистськими стандартами: масові побиття, катування, смертельно небезпечні роботи в каменоломнях, голодування, страти через повішення⁴⁹. Відомою своїми звірствами була й дружина першого коменданта Майданека Ільза Кох. Через надзвичайну жорстокість у поводженні з ув'язненими з її прозвали «бухенвальдською відьмою». Одним із найжахливіших злочинів, у якому її звинувачували, була наявність у її домі предметів, виготовлених з людської шкіри, зокрема абажурів, фотоальбомів, портфеля і пари рукавичок. За свідченнями в'язнів, людей із татуюваннями спеціально відбирали, убивали шляхом введення ін'єкцій, а потім із їхніх тіл зрізали шматки шкіри для виготовлення цих речей⁵⁰. Її чоловік, Карл Отто Кох, обіймав посаду коменданта з вересня 1941 по серпень 1942 року. Його усунули з посади самі есесівці через корупцію та зловживання службовим становищем, зокрема, йшлося про привласнення майна вбитих.

<https://www.dws-xip.com/reich/zaglada/Majdanek.html> (date of access: 15.04.2025).

⁴⁹ Whitlock F. Karl Otto Koch. *Encyclopedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/biography/Karl-Otto-Koch> (date of access: 20.04.2025).

⁵⁰ Druml M., Mouthaan S. “A hussy who rode on horseback in sexy underwear in front of the prisoners”: the Trials of Buchenwald’s Ilse Koch. *International Criminal Law Review*, 2021. P. 9.

Наступним комендантом в концтаборі Майданек став Отто Макс Кегель, однак обіймав цю посаду недовго – лише до вересня 1942 року. Його наступником став Герман Флорштедт, який до того виконував обов'язки коменданта в таборі Заксенгаузен. Восени 1942 року його, подібно до Карла Отто Коха, було усунуто з посади есесівцями через зловживання владою та засуджено до смертної кари. Четвертим комендантом був Мартін Вайсс, який керував табором від листопада 1943 року до травня 1944 року. Останнім комендантом був Артур Лібегеншель, який очолював концтабір до його ліквідації в липні 1944 року. Раніше Лібегеншель обіймав аналогічну посаду в Аушвіці. Варто зазначити, що більшість комендантів були переведені сюди з інших концтаборів, де вже мали досвід виконання схожих або ідентичних функцій управління.

Політичний відділ Майданека займався реєстрацією в'язнів, присвоєнням їм табірних номерів, веденням особових справ та організацією слідств. Також у його компетенцію входило ухвалення рішень про можливе звільнення з табору, реєстрація народжених у Майданеку, оформлення свідоцтв про смерть та облік кремацій.

Відділ ув'язнених відповідав за організацію трудової експлуатації та впровадження репресивних заходів у концтаборі. Його діяльність охоплювала керівництво всією внутрішньою структурою Майданека. Цей відділ здійснював контроль за умовами утримання в'язнів, зокрема їхнім розміщенням, забезпеченням харчування у мінімальній кількості, одягом та взуттям. Зазначені аспекти здебільшого визначалися не з урахуванням потреб самих ув'язнених, а відповідно до планів використання їх як робочої сили в інтересах Третього Рейху. На чолі Відділу III в Майданеку стояв офіцер СС – перший керівник табору (Schutzhaftlagerführer), що був заступником коменданта й контролював діяльність підлеглих есесівців, а також ухвалював рішення щодо покарань на основі рапортів, які надходили від представників адміністрації табору⁵¹.

⁵¹ Lasik A. Struktura organizacyjna oraz obsada osobowa stanowisk kierowniczych w obozie koncentracyjnym na Majdanku w latach 1941–1944. 2003. URL: <https://www.dws-xip.com/reich/zaglada/Majdanek.html> (date of access: 15.04.2025).

Фактично, це була друга за значущістю посада після коменданта табору, якій надавався досить широкий спектр повноважень. У його підпорядкуванні перебували функціонери, відповідальні за щоденне життя в'язнів, зокрема керівники блоків (Blockführer), рапортфюрери (Rapportführer), фельдфюрери (Feldführer) та старші по роботі з ув'язненими (Arbeitsdienstführer)⁵².

Адміністративно-господарчий відділ займався постачанням харчових продуктів, забезпеченням одягом та взуттям як ув'язнених, так і есесівців. У межах своєї діяльності відділ також відповідав за облік цінностей, вилучених у в'язнів, організацію пралень, дезінфекційних камер, лазень і приміщень побутового призначення. Більше того, саме через адміністративно-господарчий відділ здійснювалося постачання газу «Циклон-Б», що застосовувався для масового винищення людей у газових камерах.

Табірний лікар переважно виконував функції, безпосередньо пов'язані з реалізацією «остаточного розв'язання єврейського питання». Одним із головних його завдань було проведення жорсткого відбору в'язнів на підставі їх придатності до роботи. Також він відповідав за контроль епідемічної ситуації в таборі та недопущення поширення інфекційних хвороб. Працівники медичного відділу брали участь у селекції новоприбулих, стратах, розстрілах і виконанні покарань. У стоматологічних секціях проводилося вилучення золотих коронок із щелеп тіл убитих в'язнів. У табірній аптеці, поряд із медикаментами, зберігалася також отруйна речовина «Циклон-Б». Єдиними, хто насправді отримував належну медичну допомогу, були есесівці.

Культурно-виховний відділ займався ідеологічним вихованням есесівців, які обіймали різні посади в таборі Майданек. Його діяльність була спрямована на формування єдиної системи цінностей і переконань, відповідно до нацистської ідеології. Відділ також займався підбором і поширенням пропагандистської літератури та функціонуванням бібліотеки.

Як уже зазначалося раніше, на п'ятому полі перебували жінки. За функціонування так званого «жіночого поля» відповідали близько тридцяти

⁵² Ibid.

наглядачок. Формально вони не входили до структури СС. Найвищу владу серед них мала старша наглядачка (Oberaufseherin) Ельза Еріх – керівниця табору та жіночого поля⁵³. Вона, за свідченнями колишніх ув'язнених, відзначалася особливою жорстокістю.

Таким чином, організація та структура Майданека були типовими для системи нацистських концентраційних таборів, створених на окупованих територіях. Територія табору поділялася на кілька основних зон: сегмент СС, господарський комплекс та частину, де утримувалися в'язні. Остання складалася з п'яти полів, кожне з яких мало своє призначення. Окремо функціонував жіночий табір, розміщений на п'ятому полі, контроль над яким здійснювали жінки-наглядачки, що формально не належали до складу СС. Організаційна структура Майданека була розгалуженою та включала шість основних відділів, кожен з яких відповідав за окремий напрям діяльності концтабору. Керівництво табором здійснював комендант, який мав найвищу владу й часто змінювався. Другою за значенням посадою був керівник табору, що мав широкі повноваження у повсякденному управлінні табором. Завдяки такій структурі Майданек функціонував як добре налагоджений механізм репресій, примусової праці та фізичного винищення в'язнів.

2.3. Склад та чисельність в'язнів Майданека

В історіографії існують значні розбіжності щодо кількості в'язнів, які пройшли через Майданек. Зумовлено це, насамперед, відсутністю систематичної реєстрації, браком достовірних джерел для дослідження, а також свідомим приховуванням і знищенням даних нацистською адміністрацією табору напередодні його ліквідації у зв'язку з наближенням радянських військ. За даними, опублікованими на сайті Державного музею в Майданеку, через табір пройшло близько 130 000 ув'язнених⁵⁴. Водночас у дослідженнях останніх років

⁵³ Sroka J. Język życia i śmierci na Majdanku. Studium leksykalno-semantyczne. Łódź, 2024. S. 63.

⁵⁴ Pochodzenie więźniów. Państwowe Muzeum na Majdanku.

URL: https://www.majdanek.eu/pl/history/pochodzenie_wiezniow/6 (date of access: 17.04.2025).

подається дещо інша цифра – приблизно 150 000 осіб, які перебували в таборі в період з осені 1941 до весни 1944 року⁵⁵. У радянській історіографії фігурують дані про 1,5 млн людей, ув'язнених у Майданеку за весь час його функціонування⁵⁶. Ця інформація нині вважається чистою пропагандою, не підтвердженою достовірними джерелами.

На початку існування табору ув'язнювали тільки чоловіків, а жінки почали прибувати орієнтовно з жовтня 1942 року. Серед ув'язнених траплялися також діти, однак їхні шанси на виживання були вкрай низькими через відсутність цінності для нацистів як робочої сили. Вік дитини суттєво впливав на її долю в таборі. Підлітки 13–14 років міцної статури могли пройти селекцію та бути допущеними до праці, однак у подальшому прирівнювалися до дорослих і змушені були виконувати важку фізичну роботу в надзвичайно складних умовах. Натомість молодші діти часто одразу після прибуття відправлялися до газових камер разом із матерями або залишалися в таборі на нетривалий час. Іноді їм дозволялося тимчасово перебувати в концтаборі разом із матір'ю. Шанси на виживання значною мірою залежали не лише від віку, а й від національності. Зокрема, єврейські діти, як правило, підлягали негайній ліквідації після прибуття. Дітям не надавали індивідуальних табірних номерів – їм присвоювали номер матері. У деяких випадках їх навіть фіксували в записах разом із особистими речами в'язня, що свідчить про ставлення до дітей як до предметів. За збереженою документацією, найбільш чисельними групами неповнолітніх ув'язнених були діти польського, білоруського та єврейського походження⁵⁷. Найбільше інформації збереглося щодо перебування польських дітей. Варто

⁵⁵ Grudzińska M., Kubiszyn M. “To was tutaj tak strasznie biją?[...] Nie, nas nie. Tylko Żydów” : Żydzi w obozie na Majdanku w świetle relacji polskich więźniów. *Studia Judaica*. 2018. № 42. S. 338.

⁵⁶ Вронська Т., Пастушенко Т. Майданек. *Енциклопедія історії України : Т. 6 : Ла-Мі / Редкол. В. А. Смолій*. Київ, 2009. С. 434.

⁵⁷ Gącikowska M., Skrzyniarz R. Dzieci różnych nacji w niemieckim obozie koncentracyjnym na Majdanku. *Biografistyka Pedagogiczna*, 2023, S. 336.

зазначити, що найчисленнішою та водночас найбільш дослідженою групою польських неповнолітніх, ув'язнених у Майданеку, були діти з регіону Замойщини⁵⁸. Значна частина з них була насильно відокремлена від батьків і депортована в нелюдських умовах, унаслідок чого дехто загинув ще в дорозі до табору. Частину польських дітей, особливо з родин, яких вважали «расово придатними», вивозили до Третього Рейху для насильницького «онімечення» (германізації). До білоруських дітей у таборі загалом ставилися так само, як і до польських, що давало їм певні шанси на виживання в умовах концтабору.

На території Майданека перебували ув'язнені більше ніж з 30-ти країн. Найчисельнішою групою серед них були євреї, які зазнавали особливо жорстокого поводження порівняно з представниками інших національностей. Євреї, що прибували з різних країн і не становили єдиної спільноти, водночас у табірній ієрархії перебували на найнижчому рівні. Вони єдині з усіх груп підлягали постійному відбору і були масово вбиті⁵⁹. На одязі вони були зобов'язані носити нашиту зірку Давида, яка складалася з жовтого та червоного трикутників. У Майданеку знаходилося найбільше євреїв з Польщі, а також великою була їх чисельність зі Словаччини. Першим документом, що стосується депортації євреїв зі Словаччини до концентраційного табору Майданек, є телеграма від 24 березня 1942 року. Вона була надіслана Інспекторатом концентраційних таборів в Оранієнбурзі командирові Майданека Карлу-Отто Коху. У телеграмі повідомлялося, що найближчим часом до табору буде депортовано 10 000 євреїв зі Словаччини⁶⁰. Цей документ є одним з перших підтверджень систематичної депортації євреїв зі Словаччини до таборів смерті, зокрема до Майданека. Слід також зазначити, що до ув'язнення євреї мали різноманітні роди занять. Серед в'язнів у концтаборі знаходилися лікарі,

⁵⁸ Ibid, s. 338.

⁵⁹ Grudzińska M., Kubiszyn M. “To was tutaj tak strasznie biją? [...] Nie, nas nie. Tylko Żydów” : Żydzi w obozie na Majdanku w świetle relacji polskich więźniów. *Studia Judaica*. 2018. № 42. S. 340.

⁶⁰ Grudzińska M. Żydzi słowaccy w obozie koncentracyjnym na Majdanku. *Studia Żydowskie. Almanach*. 2014. № 4. S. 56.

представники інтелігенції, перукарі, кравці, робітники тощо. Житомирянин Франц Карлович Бржезицький, колишній ув'язнений Майданека, звертав увагу на відмінності між євреями з різних країн і зазначав: «Згодом в таборі я помітив, що польські євреї схожі на поляків, словацькі – на словаків. Так адаптуються вони до країни, у якій живуть»⁶¹.

Ще однією великою групою серед ув'язнених були поляки, тому що концентраційний табір Майданек розташовувався на території окупованої нацистською Німеччиною Польщі. На початковому етапі до табору переважно доправляли мешканців Любліна та його околиць, однак з часом до Майданека почали надходити транспорти з різних регіонів країни. Серед ув'язнених було чимало представників польського руху опору.

Доволі значною була також кількість громадян СРСР (третя за чисельністю). До її складу входили радянські військовополонені, особи білоруської й української національностей. Протягом 1941–1944 років у Майданеку було ув'язнено близько 2500 радянських військовополонених і близько 3500 – в автономному лазареті для військовополонених з інвалідністю, який знаходився на території концтабору, але не підпорядковувався його керівництву⁶².

Інформації про перебування українців у таборі небагато і вона є доволі суперечливою. Це пов'язано зі складністю їхньої ідентифікації, оскільки вони часто були записані в офіційних табірних документах як поляки або росіяни. Однак беззаперечним доказом утримання українців у Майданеку є звіти про кількість в'язнів за період з 1 квітня по 15 червня 1943 р. та грудень того ж року, у яких вони вказувалися як окрема національна категорія, та особові картки⁶³. Відсутність точного обліку значно ускладнює визначення загальної кількості

⁶¹ Гуцалюк О. О. Остання війна : докум. повість. Житомир : Полісся, 2011. С. 83.

⁶² Siwek-Ciupak B. Stosunek polskich organizacji społecznych i ludności Lubelszczyzny do jeńców sowieckich więzionych w obozie na Majdanku. *Jeńcy sowieccy na ziemiach polskich w czasie II wojny światowej*. 2015. S. 148.

⁶³ Siwek-Ciupa B. Więźniowie ukraińskiego pochodzenia na Majdanku. *Zeszyty Majdanka*. 2008. Vol. XXIV. S. 164.

осіб українського походження, які перебували в концтаборі протягом усього періоду його існування. Для багатьох із них Майданек ставав переходовим табором, з якого вони були відправлені до інших концтаборів, зокрема Аушвіца. Після Другої світової війни Ліга українських політичних в'язнів з'ясувала, що українці були в 26 концтаборах та їхніх філіях. На початку 1943 року вони складали 15% бранців Майданека⁶⁴.

Зовсім малою була частка французів, німців, італійців й інших осіб із Західної Європи. Через Майданек пройшло щонайменше 2000 німецьких в'язнів, а найбільшою групою серед них були – політичні⁶⁵. Вони носили червоні трикутники на одязі, що вказувало на причину їхнього перебування в концтаборі. У Майданеку утримувалися також німці, зокрема особи, ув'язнені за кримінальні злочини. Більше того, до концтабору потрапляли німецькі в'язні, виснажені фізично, які прибували разом із так званими «транспортом хворих». Ставлення до німців загалом суттєво відрізнялося від ставлення до інших ув'язнених. В окремих випадках вони могли відмовлятися від виконання наказів без страху бути покараними. Умови утримання для німців, навіть попри статус в'язня, були порівняно лояльними, наскільки це було можливим у межах концтабору.

Серед німців були в'язні, які співпрацювали з нацистською адміністрацією і брали участь у скоєнні злочинів. У польській історіографії їх позначено терміном «*więźniowie funkcyjni*», тобто ув'язнені, які допомагали есесівцям у дотриманні дисципліни і порядку на рівні робочої групи, барака, поля або навіть усього табору⁶⁶. Часто вони вирізнялися особливою жорстокістю щодо інших в'язнів. Водночас за допомогу нацистам такі особи отримували певні привілеї, наприклад, додаткові порції їжі або кращі умови проживання, тому міцно

⁶⁴ Бігун І., Бірчак В., Бондарук Л., В'ятрович В., Ісаюк О., Олійник А., Ясиневи́ч Я. Триумф людини. Українці в нацистських і радянських концтаборах / під заг. ред. В. В'ятровича. Український інститут національної пам'яті; Центр досліджень визвольного руху. Львів : Папуга, 2019. С. 18.

⁶⁵ Lenarczyk W. Niemieccy więźniowie Majdanka. *Zeszyty Majdanka*. 2011. Vol. XXV. S. 37.

⁶⁶ Sroka J. Język życia i śmierci na Majdanku. *Studium leksykalno-semantyczne*. Łódź, 2024. S. 63.

трималися за свої «посади». Варто зазначити, що функційні в'язні були не лише серед німців, до цієї категорії належали й представники інших національностей.

Отже, визначити точну кількість в'язнів Майданека складно, що зумовлено неповнотою джерел і суперечливістю архівних даних. Саме тому в працях різних дослідників трапляються розбіжності щодо чисельності ув'язнених. Найбільш необ'єктивними можна назвати дані в радянській історіографії, що характеризується завищенням цифр. Жінки й діти почали прибувати до табору дещо пізніше, а до осені 1942 р. в ньому перебували лише чоловіки. Доля наймолодших в'язнів, як правило, була трагічною. Найчисельнішою групою ув'язнених були євреї, за ними йшли поляки, а третє місце за кількістю посідали особи з СРСР. Натомість частка в'язнів із країн Західної Європи, зокрема німців, була відносно незначною.

РОЗДІЛ 3

БУДЕННІСТЬ УВ'ЯЗНЕНИХ В УМОВАХ ДЕФОРМОВАНОГО СОЦІУМУ КОНЦЕНТРАЦІЙНОГО ТАБОРУ МАЙДАНЕК

3.1. Умови утримання в'язнів

Як і в інших нацистських концентраційних таборах, основним помешканням, у якому в'язні проводили вільний від роботи час (а його було небагато), були житлові бараки. Вони не рятували від поганих погодних умов, адже збудовані були швидко, без належного інженерного забезпечення й теплоізоляції. Також доволі часто було відсутнє скло у вікнах. У бараках на Майданеку знаходилися триповерхові нари з сінниками (матрацами, наповненими сіном чи тирсою) й ковдрами.

Житло для новоприбулих в'язнів могло бути взагалі необлаштованим. Зокрема, Ванда Оссовська зазначала, що в бараці, до якого її помістили одразу після прибуття, частково бракувало даху. Вона також згадувала: «... ми сідаємо на підлогу в тій частині, де немає даху, тоді як в іншій тісниться натовп тих, хто воліє уникнути прямого контакту з дощем і снігом, жертвуючи можливістю милуватися прекрасним, зоряним небом»⁶⁷.

Інша ув'язнена, Данута Бжоско-Мендрик, у своїх спогадах про прибуття в концентраційний табір Майданек, писала про те, як намагалася облаштувати місце для сну для себе та приятельок. Зокрема, вона зазначала, що побачила матрац у сусідньому бараці і побігла за ним, а інша ув'язнена, під час спроби забрати сінник, вкусила Дануту за палець⁶⁸. Однак зрештою авторці спогадів удалося залишити собі настільки необхідну для виживання в таборі річ.

Через те, що вікна було заборонено відчиняти навіть у спеку, в бараці була духота. Більше того, в'язні змушені постійно перебувати в жахливому смороді, адже вночі фізіологічні потреби справляли в бараку. Це пов'язано із заборонаю залишати бараки після 21:00. Однак найбільш складно було взимку через

⁶⁷ Ossowska W. Przeżyłam. Lwow - Warszawa 1939-1946. Warszawa, 1990. S. 247.

⁶⁸ Brzosko-Mędryk D. Niebo bez ptaków. Prószyński i S-ka, 2022. S. 46.

страшний холод. Зазвичай в бараці знаходилася одна – дві маленькі чавунні пічки. Було тепло лише тим в'язням, що розміщувалися поряд із нею, а натомість усі інші мали спати в жахливих умовах. Нерідко траплялися випадки смерті вночі в холодну пору року. Щоб хоч б якось зігрітися, в'язні спали, міцно притулившись один до одного. Після ночівлі в холодному бараку ув'язнені часто стикалися з труднощами при спробі розпрямити ноги.

Одна із ув'язнених Майданека, Юзефа Петерс, описувала вигляд бараків так: «Вікна без шибок, триярусні нари, на яких лежать густо засніжені сінники, набиті стружкою. Ми чекаємо кілька годин. Темніє, і стає дедалі страшніше»⁶⁹. Такі умови свідчать про жорстокість та нехтування основними потребами тих, хто знаходився в таборі. Бараки не були призначені для комфортного перебування, а виконували роль лише тимчасових місць утримання, де люди змушені були миритися з відсутністю найелементарніших умов для життя, як-от тепло, чистота та належний простір.

Також зазвичай було дуже тісно, адже місткість помешкань не бралася до уваги, а в одному бараку, розрахованому на 150–300 в'язнів, могли розміщуватися до 1000 осіб. Знайти місце для сну, де можна було лягти, становило значну проблему. Ув'язнені розташовувалися так, що між ними фактично не було проходів. Тіснота позбавляла можливості вільно пересуватися вночі, і в умовах повної темряви це створювало додаткові труднощі.

Їжа є надзвичайно важливим джерелом енергії для забезпечення життєдіяльності людини. Особливо вона була необхідною в'язням Майданека, що тяжко працювали і фактично не мали відпочинку. Однак потреба в достатній кількості їжі не задовольнялася. Харчовий раціон у концентраційному таборі був вкрай обмеженим і не задовольняв навіть базових потреб організму.

⁶⁹ Pietruszka M. Stefania Perzanowska. *Instytut Pamięci Narodowej*. Warszawa, 2023. S. 20. URL: <https://ipn.gov.pl/pl/publikacje/seria-bohaterowie-niepodleglej/polskie-panstwo-podziemne-i-zo/182287,Stefania-Perzanowska.html> (date of access: 20.04.2025).

В'язні Майданека мали три прийоми їжі й загалом за день споживали близько 1000 ккал. Цього було надзвичайно мало, тому вони почувалися дуже виснаженими, а смерть від голоду не була рідкістю. Сніданок ув'язнених складався з чорної кави без цукру або водянистого супу з невеликим вмістом пшеничного борошна. Інколи на сніданок подавали чай із м'яти, який хоч і не втамовував спрагу, але принаймні допомагав освіжити подих. Під час обідньої перерви можна було підживитися супом з капусти (влітку) чи гнилої ріпи (взимку). Він мав настільки жахливий смак, що новоприбулі в'язні зазвичай не могли його їсти і потребували чимало часу, щоби звикнути до такого харчування. Більше того, зіпсовані та недоварені овочі часто ставали причиною діареї, яка ще більше виснажувала організм ув'язнених, погіршувала їхній фізичний стан і нерідко призводила до смертей. Вечірнє меню складалося з невеликого шматка запліснявілого хліба або кількох картоплин. Одна хлібина, вага якої складала близько кілограма, могла ділитися на 8 або навіть 10 порцій. Двічі на тиждень включали у раціон невеликий шматочок ковбаси й трішки маргарину або бурякового мармеладу. Варто зазначити, що вся їжа не містила жиру й солі.

В'язні отримували жерстяний посуд, а столові прибори, як-от виделки, ложки й ножі були відсутні. Також часто їжу подавали в консервних банках. Посуду в таборі було значно менше, ніж ув'язнених, тому після завершення прийому їжі одну миску передавали від однієї людини до іншої. Якщо ж не вдавалося отримати посуд під час роздачі їжі, існувала реальна загроза залишитися голодним.

Стефанія Пежановська, що була ув'язнена в Майданеку з січня 1943 р. і створила там шпиталь для жінок, зазначала: «Не холод і не тяжка праця, а голод міг викликати погані інстинкти, розмити моральні обмеження та перебільшити егоїзм, і часто послаблював почуття чесності настільки, щоб дозволяти грабувати товаришів по в'язням. Це також спричинило втрату будь-яких слідів

культурної поведінки та призвело до майже тваринної примітивності»⁷⁰. Голод не тільки руйнував тіло людини, але й впливав на її психічний стан.

Інколи в'язні задля отримання їжі вдавалися до споживання відходів зі сміттєвих баків, що часто мало жахливі наслідки для їхнього здоров'я. Данута Бжоско-Мендрик, про яку вже згадувалося раніше, описувала свій відчай від зустрічі з чоловіками, які довше перебували в концтаборі і їли скоринки запліснявілого хліба, рештки від їжі й навіть блювоту однієї з жінок, яка за цим спостерігала⁷¹.

Головним завданням зморених в'язнів ставали спроби роздобути їжу різними способами. Зокрема, ті, хто працювали на кухні або на складах із продовольством, мали можливість отримувати додаткове харчування. Ув'язненим полякам благодійні організації, як-от Польський Червоний Хрест (Polski Czerwony Krzyż) та Головна Опікунська Рада (Rada Główna Opiekuńcza), двічі на тиждень надсилали дієтичний суп. Посилки з їжею також могли передавати близькі й родичі в'язнів⁷². Однак для євреїв така допомога була категорично заборонена.

Майданек вирізнявся з-поміж інших таборів тим, що в ньому були одні з найгірших санітарних умов. Доволі довгий проміжок часу доводилося добувати воду шляхом топлення снігу взимку. В'язні не мали можливості приймати душ кожного тижня, перевдягнутися, а білизну прали вручну. Змити з себе бруд взимку можна було за допомогою снігу. У якості туалетів слугували вигрібні ями, розташовані біля огорожі.

⁷⁰ Perzanowska S. Gdy myśli do majdanka wracają. Warszawa : Prószyński Media Sp. z o.o, 2022. S 40.

⁷¹ Brzosko-Mędryk D. Niebo bez ptaków. Prószyński i S-ka, 2022. S. 51.

⁷² Perzanowska, S. The women's camp hospital at Majdanek. Kapera, M., trans. Medical Review – Auschwitz. January 7, 2020. Originally published as “Szpital obozu kobiecego w Majdanku.” Przegląd Lekarski – Oświęcim, 1968. S. 169–180. URL: <https://www.mp.pl/auschwitz/journal/english/223573,majdanek-womens-camp-hospital> (date of access: 20.04.2025).

Часткове поліпшення умов відбулося в другій половині 1943 року. Це було пов'язано насамперед з необхідністю знизити рівень смертності й захворюваності в таборі. Зокрема, проблему з водопостачанням було вирішено шляхом підключення до міської електромережі Любліна. В'язні отримали змогу принаймні вмитися.

Сам процес миття був своєрідною формою знуцання і приниження. Спершу в'язнів змушували приймати гарячий душ, після чого вони мали зайти у ванну, наповнену спеціальним дезінфікуючим розчином, який вкривав усе їхнє тіло. Додатково волосся обробляли спеціальним спреєм.

Мати будь-які предмети гігієни, наприклад, гребінці, було заборонено. Під час обшуку такі речі конфісковувалися. Не дозволено було дбати про свій зовнішній вигляд. Позбавлення в'язнів дрібного майна ще більше погіршувало їхній морально-психологічний стан. Дзеркала в таборі були відсутні, тому про те, як людина виглядає, вона могла лише здогадуватися. Можна було подивитися на інших в'язнів і на підставі цих спостережень домислити, який має вигляд власне обличчя.

Варто зазначити, що на відміну від таборів Аушвіц, Равенсбрюк та інших, ув'язненим жінкам у Майданеку не голили голови, якщо вони не були дуже вошиві. Через відсутність гребінців, рідкісне купання та роботу в складних умовах було важко розчісувати волосся та підтримувати його в порядку⁷³. На голови жінки мали вдягати хустки. Жахливі умови, що не дозволяли в'язням дотримуватися гігієни, призвели до високого рівня захворюваності в Майданеку. Найпоширенішими хворобами були тиф, дизентерія, короста, туберкульоз і запалення нирок. Серед в'язнів часто зустрічався й педикульоз (зараження вошами), адже доводилося перебувати в бараках у тісному контакті з іншими. Воші доставляли значний дискомфорт і не давали заснути. Через неналежне харчування значна кількість в'язнів страждала на діарею. Вона призводила до зневоднення організму, виснаження та втрати сил, що підвищувало ризик

⁷³ Skwierczyńska M. Kobięcość w obozie koncentracyjnym na przykładzie KL Majdanek. Okres okółowojenny z perspektywy czasu. Lublin, 2015. S. 30.

смертності серед ув'язнених. Примусова праця спричинила виникнення у багатьох хвороби ніг: вони опухали і людина не могла нічого робити. З висипним тифом часто «боролися» шляхом відправлення хворих до газових камер.

У таборі був присутній лікар СС, однак медичної допомоги він не надавав. Його завдання полягало у відборі працездатних в'язнів і участі у стратах⁷⁴. Шпиталь у Майданеку мав назву «ревір» і був створений у лютому 1942 року. До нього в'язень міг потрапити лише умови, що температура перевищувала 38°C, однак не завжди було вільне місце. У лютому 1943 року почав функціонувати «ревір» для жінок, який складався з чотирьох бараків. Значну роль у його заснуванні відіграла ув'язнена Стефанія Пежановська, про яку згадувалося раніше. Умови у жіночому шпиталі були дещо кращими, ніж у чоловічому. У таборі працювала невелика кількість медсестер, які швидко навчалися та могли виконувати різні медичні процедури за вказівками лікарки. Більше того, вони всіляко намагалися доглядати за важкохворими. Однак через майже повну відсутність ліків надання медичної допомоги в'язням вважалося вкрай складним завданням.

С. Пежановська працювала без зупинки, сім днів на тиждень. Одного разу лікар СС наказав їй вивести всіх єврейських жінок зі шпиталю на поле і покласти там. Лікарка відмовилася виконувати наказ, тому що поклялася рятувати життя людей, а не прирікати їх на смерть. У відповідь вона отримала удар від есесівця по обличчю, який повалив би її на землю, якби не підтримка медсестер⁷⁵. Така поведінка демонструє професіоналізм і відданість своїй справі С. Пежановської, адже, незважаючи на свій фах, вона все ще була ув'язненою і в табірних умовах цей сміливий вчинок становив загрозу її життю.

Часто до «ревіру» потрапляли ті, кого було скалічено есесівцями. Підстрелені чи побиті в'язні отримували там можливість порятунку. Ушкодження можна було отримати також під час виконання складної роботи.

⁷⁴ Dobrowolska B., Pabiś M., Kopiejek A. Etos zawodowy pielęgniarek w czasie niewoli w obozie koncentracyjnym na Majdanku. *Archiwum Historii i Filozofii Medycyny*. 2018. № 81, S. 87.

⁷⁵ Ciesielska M. Stefania Perzanowska (1896–1974), lekarka i więźniarka obozu w Majdanku. *Acta Medicorum Polonorum*. 2012. № 2. S. 23.

Отже, в'язні мешкали в переповнених бараках з нелюдськими умовами проживання. Тіснота, брак нормальних умов для сну та відсутність елементарного облаштування приміщень значно ускладнювали завдання виживання в концтаборі. Улітку ув'язнені страждали від задушливої спеки, а взимку були змушені потерпати від холоду. Харчовий раціон в'язнів вирізнявся надзвичайно низькою калорійністю, недостатньою кількістю поживних речовин та жахливою якістю продуктів. Голод мав катастрофічний вплив і на психіку ув'язнених, руйнуючи всі моральні норми й принципи та доводячи їх до крайнього ступеня виснаження. Ситуація з гігієною в концтаборі була жахливою, адже в'язні не мали можливості регулярно купатися й змінювати одяг. Згодом проблему частково вдалося вирішити завдяки постачанню води й регулярним дезінфекціям. Заборонялося мати предмети гігієни й доглядати за собою. У Майданеку поширювалися найрізноманітніші захворювання, зокрема інфекційні й ті, що виникали від тяжкої роботи й неналежного харчування. У якості шпиталю слугував так званий «ревір».

3.2. Примусова праця як елемент табірної життя

Розпорядок дня в концентраційному таборі Майданек був спрямований на забезпечення максимальної експлуатації фізичних сил ув'язнених. Час початку дня значною мірою залежав від пори року і розпочинався о 04:00 або 05:00 годині ранку. В'язні прокидалися від крику наглядачів, свистка, появи світла в темному бараці або навіть від удару батога чи палиці. Щоб уникнути ранкових побиттів, вони намагалися вискочити через відсутні шибки на вікнах. Необхідно було швидко вдягтися та привести до ладу місце свого сну. Ізраель Гутман згадував, що головною проблемою зранку було вмитися та справити свої фізіологічні потреби. Він зазначав, що в якості туалетів використовувалися дірки в землі. Також, за його словами, умови в Майданеку були значно гірші порівняно з

Освенцимом, де, на відміну від цього табору, можна було вмитися та поспілкуватися з іншими людьми⁷⁶.

Після швидких збирань та отримання сніданку в'язні поспішали на ранкову перекличку (апел), яка могла тривати годинами. Незалежно від погодних умов, ця процедура проводилася на вулиці. На апелі повинні були бути присутніми всі ув'язнені, включаючи хворих, малих дітей і навіть померлих, яких попередньо виносили з бараків. Есесівці підходили до наглядачів блоків і перевіряли кількість ув'язнених, поділяючи їх на три групи: мертвих, хворих і здорових. Отримані дані передавалися коменданту табору. Часом перевірка могла тривати довго, оскільки потрібно було, щоб всі дані збігалися.

Після апелю в'язнів ділили на групи і вони відправлялися працювати. Робочий день тривав фактично з 07:00 до 18:00 з перервою на обід, що займала близько години. Однак варто зазначити, що влітку іноді доводилося працювати навіть до 20:00.

Потім відбувалася вечірня перекличка, котра зазвичай була довшою і займала 2-3 години. Якщо виявлялося, що когось не вистачає, то перекличка могла затягнутися на всю ніч. У таких випадках підозрювали, що в'язень втік, але частіше ставалося так, що він просто, стомлений від тяжкої роботи, засинав і пропускав апел. Такому ув'язненому загрожувало суворе покарання.

З 20:00 до 21:00 в'язні отримували останній прийом їжі – вечерю. Протягом цієї години вони мали можливість трохи відпочити та поспілкуватися між собою. Відсутність відпочинку протягом дня й постійний стрес не давали їм можливості повноцінно відновити сили. Після 21:00 покидати барак було заборонено, і починався нічний нагляд, під час якого в'язні мушили залишатися у своїх ліжках, щоб уникнути покарання.

Примусова праця була невід'ємною частиною функціонування концентраційних таборів, і Майданек не став винятком. Усі в'язні, що прибували

⁷⁶ Czajkowski T. (Nagr., Rozm.), Prokopczuk W. (Red.). Warunki obozowe i przebieg dnia na Majdanku - Israel Gutman – fragment relacji świadka historii [TEKST]. *Ośrodek "Brama Grodzka – Teatr NN"*. 2009. URL: <https://biblioteka.teatrnn.pl/dlibra/publication/121881/edition/116110/content> (date of access: 20.04.2025).

до табору, проходили відбір, за яким визначали чи здатна людина до роботи. За таких умов хворі, слабкі й люди похилого віку не мали шансів уникнути смерті. Тобто, від працездатності в'язня фактично залежало його життя.

Як і в інших таборах, робота була одним із засобів переслідування та знищення. Ув'язнених розподіляли на робочі групи – команди, назви яких походили від виконуваних завдань або місця роботи. Існували внутрішні команди, які працювали в межах табору, та зовнішні, що виконували роботу за межами Майданека⁷⁷. Усі види роботи не були зіставні з силами в'язнів.

На початку існування Майданека в'язні найчастіше виконували роботи, пов'язані з розширенням табору. Частина чоловіків займалася прокладанням кабелів, будуванням бараків чи перевезенням будівельних матеріалів. Водночас були й ті, хто працював за межами табору, наприклад, на складі вугілля на залізничній станції в Любліні або ховав тіла в'язнів з Майданека в Крепецькому лісі⁷⁸. У разі намагання втекти від роботи чи уникнути її виконання, в'язням загрожувала фізична розправа. Вони не мали можливості не працювати.

Будівельні роботи було найважче виконувати, адже доводилося працювати за різних погодних умов і в усі пори року. Краще було тим, хто мав заняття приміщеннях, бо в такому випадку в'язень мав хоча б дах над головою. Зокрема, Здзіслав Бадіо, що пережив ув'язнення в Майданеку, згадував про те, як деякий час працював у їдальні для есесівців. Він зазначав, що для табору там були ідеальні умови: «Ми мали дах над головою, нам було, що їсти, там була вода, можливість умитися, було тепло...»⁷⁹. Це дало змогу чоловікові відновити сили.

Варто зазначити, що ув'язнених інколи залучали до виконання роботи, у якій вони мали відповідний досвід чи знання, якщо така діяльність була потрібна в таборі. Наприклад, Єжи Квятковський завдяки тому, що був добре знався на

⁷⁷ Grudzińska M. Więźniowie z Pawiaka w obozie koncentracyjnym na Majdanku. Czasopismo humanistyczne. 2015. Vol. XXII, № 4. S. 169.

⁷⁸ Grudzińska M. Żydzi słowaccy w obozie koncentracyjnym na Majdanku. Studia Żydowskie. Almanach. 2014. № 4. S. 69.

⁷⁹ Chocholatý M. Ta těla byla svlečená a nahá..., “vzpomíná bývalý vězeň koncentračního tábora Majdanek Zdzisław Badio. Časopis MEMO. 2018. № 1. S. 108.

рослинах, очолював групу, яка займалася садово-городніми роботами. Їхнім завданням було перекопування клумб⁸⁰. Ця робота, хоча й вимагала певних зусиль, звільняла від необхідності виконувати найтяжчу працю в Майданеку, яка часто супроводжувалася травмами та швидко виснажувала.

Жінки могли працювати в швейному цеху, у пральні, на кухні тощо. Однак не можна сказати, що вони уникали важких видів роботи, тому що їх також змушували піднімати й тягати важкі предмети, як-от тачки з камінням. Нерідко їх залучали до тяжкої праці на рівні з чоловіками. Рома Бенатар, згадуючи про своє перебування в концентраційному таборі Майданек, зазначала, що її робота полягала в розбиванні єврейських надгробків на дрібні камінці. Із них потім робили доріжки, по яких ходили німці. Цю роботу вона з іншими жінками (загалом їх було 15) виконувала не в самому таборі, а неподалік від нього⁸¹.

Надзвичайно тяжкі умови праці та загальні умови перебування в концтаборі Майданек позначалися на фізичному та психологічному стані ув'язнених. Більше того, на їхнє самопочуття істотно впливали такі фактори, як помешкання, харчування та дотримання гігієни, які були розглянуті в розділі 1. Психіка в'язнів страждала через постійний страх невизначеності, побиттів, знущань та смерті.

Людей, котрі доходили до кінцевої стадії фізичного та психологічного виснаження в Майданеку називали «гамлями». Незважаючи на те, що вони були ще живі, їх фактично вважали мертвими. В'язні в такому стані відправлялися до бараку під назвою «гамельблок», де не отримували ні їжі, ні води, були залишені без догляду та допомоги, і зрештою на них чекала смерть в газових камерах⁸².

⁸⁰ Kwiatkowski J. 485 dni na Majdanku. Lublin : Wydawnictwo Lubelskie, 1966. S. 22-23.

⁸¹ Czajkowski T. (Rozm.), Tylus M. (Transkr.), Radek Maria (Red). Obóz na Majdanku - Roma Benatar - fragment relacji świadka historii [TEKST]. Ośrodek "Brama Grodzka – Teatr NN". 2017. URL: <https://biblioteka.teatrnn.pl/dlibra/publication/120993/edition/115258/content> (date of access: 20.04.2025).

⁸² Dobrowolska B., Pabiś M., Kopiejek A. Etos zawodowy pielęgniarek w czasie niewoli w obozie koncentracyjnym na Majdanku. Archiwum Historii i Filozofii Medycyny. 2018. № 81, S. 87.

«Гамлі» були здебільшого непрацездатними і не могли виконувати важку фізичну працю, яка, як зазначалося раніше, була необхідною умовою виживання в таборі. Коли їхній стан максимально погіршувався, то вони часто ставали легкою здобиччю для блокфюрера (блокового) або капо (наглядача). Зміни стану ув'язнених відбувалися поступово, але без належної підтримки та допомоги були неминучими. Адаптація до життя в концтаборі та здатність опанувати себе в надзвичайно складних умовах допомагали уникнути повного фізичного й психічного виснаження. Слід зазначити, що фізичне здоров'я всіх в'язнів погіршувалося, але саме негативний вплив умов утримання на психіку часто ставав вирішальним фактором у перетворенні людини на «гамля».

У нацистських таборах вживалися різні назви для позначення вкрай виснаженої людини, зокрема, в Аушвіці застосовувався термін «музельман» (від нім. *Muselmann*). У психічному стані «музельмана» можна було спостерігати дві фази: спочатку домінувала збудженість, а потім апатія. На ранньому етапі першої фази, за умови належного догляду та правильного харчування, організм людини можна було відновити й повернути до відносно нормального стану, однак на другому етапі допомогти було майже неможливо⁸³. В умовах концтабору ув'язнені були позбавлені належної підтримки та медичного забезпечення, через що врятуватися від перетворення на «гамля» або ж «музельмана», було вкрай складно. Після звільнення остаточно виснажених в'язнів не вдавалося повністю відновити їхній стан. Лікарі робили все можливе для покращення фізичного здоров'я, але збереження психіки людей, які в концтаборі опинилися на межі життя і смерті, було майже неможливим.

В одному з таємно відправлених листів (грипсів) Генрик Щешнєвський писав про труднощі, з якими стикалися в'язні під час спроби надання допомоги іншим: «Які жахливі контрасти – на землі лежать гамлі (хворі й безсилі) [...] Якщо шматок хліба даси хворому – відразу кричать і критикують, що допомагати потрібно лише здоровим, бо вони виживуть – а гамлі раніше чи пізніше підуть у

⁸³ Leszczyński S. Z. Syndrom poobozowy (KZ Syndrome). *Łódzkie Studia Teologiczne*, 1996. S. 299.

комин»⁸⁴. Ув'язненим доводилося приймати рішення, які суперечили моральним нормам і цінностям. Це свідчить про деформацію соціальних зв'язків, спричинену жорстокими умовами концтабору Майданек.

Таким чином, праця в концтаборі була обов'язковою і безпосередньо впливала на виживання в'язня. На початковому етапі існування Майданека виконувалися роботи, пов'язані з його розбудовою. В'язнів залучали до праці як на території табору, так і за його межами. Вважалося, що робота в приміщенні була менш виснажливою, ніж на вулиці за складних погодних умов. Ув'язнені, які намагалися уникнути виконання праці, зазнавали тортур. Примусова робота мала надзвичайно негативний вплив на фізичне та психічне здоров'я в'язнів. Постійне виснаження, нестача їжі та води, суворі умови роботи й майже повна відсутність медичної допомоги в концентраційному таборі призводили до повного виснаження організму людини. У Майданеку таких ув'язнених називали «гамлями», а в Аушвіці вживали термін «музельман». Через втрату працездатності вони фактично втрачали право на життя. Це явище є яскравим прикладом дегуманізації, яка панувала в системі концтаборів.

3.3. Способи збереження морального духу в'язнями

Нелюдські умови перебування в Майданеку й постійна загроза смерті були важкими випробуваннями для в'язнів. Релігія стала одним із засобів, який допомагав піднімати моральний дух і долати всі труднощі, пов'язані з життям у концтаборі.

У Майданеку в'язень міг тихенько помолитися в бараці або під час переклички. Молитви значної кількості людей, наприклад в бараці, траплялися, але це не було дуже поширеним явищем, бо всім учасникам процесу загрожувала небезпека. Заборонено було співати будь-які пісні й мати при собі релігійні предмети, як-от хрести, тубетейки тощо. Однак ув'язненим інколи вдавалося

⁸⁴ Grudzińska M. Grypsy pisane TAM i WTEDY. Zagłada Żydów na Majdanku widziana oczami Polaków. *Odpowiedzialność biernych*. 2021. S. 240.

разом виконувати пісні з релігійними мотивами у вільний від роботи час (близько години), використовуючи ці моменти як спосіб духовного відновлення.

У Майданеку перебувала значна кількість римо-католиків, які намагалися зберігати традиції навіть у табірних умовах. Особливо це стосувалося головних релігійних свят, як-от Різдва чи Великодня. Через те, що німці теж їх святкували й у такі періоди були трохи поблажливими, в'язні могли скористатися ситуацією. Під час важливих літургійних періодів (наприклад, Страсний тиждень) особи, що були змушені перебувати в таборі, об'єднувалися між собою й організовували різні зустрічі, під час яких співали пісень чи спілкувалися між собою. Ці дії вселяли надію на краще майбутнє.

Відомо про перебування в таборі не тільки віруючих римо-католиків, а й православних, греко-католиків та баптистів. Також доволі нечисленною, але дуже виразною релігійною групою були Свідки Єгови⁸⁵. Євреїв у таборі було найбільше, проте інформації про їхнє релігійне життя в Майданеку майже не збереглося, оскільки більшість із них було винищено.

Слід згадати про українського греко-католицького священника Омеляна Ковча, який був в'язнем Майданека. У концтаборі отцеві надали номер 2399, латинську літеру «Р», що свідчила про державну приналежність, і призначили працювати в таборі⁸⁶. Він відправляв службу Божу в кутку бараку з мовчазної згоди блокового. Так, священник намагався підтримувати моральний дух ув'язнених і стати для них джерелом надії та віри. У листі до рідних священник писав: «Я єдиний священник між ними. Навіть не можу собі уявити, як тут буде без мене. Тут я бачу Бога, який є один для всіх нас, без огляду на наші релігійні відмінності. Можливо, наші церкви є різні, але той самий Великий і Всемогутній Бог править усіма нами. Коли я відправляю святу літургію, вони всі моляться. Вони умирають по-різному, і я допомагаю їм перейти цей маленький місточок до вічності...»⁸⁷. Омелян Ковч не просив, щоб його звільняли з Майданека, оскільки

⁸⁵ Fiała B. Życie religijne więźniów w niemieckim obozie koncentracyjnym na Majdanku 1942–1944. *Roczniki Humanistyczne*. 1976. Vol. 24. № 2. S. 216.

⁸⁶ Дорош Н. Омелян Ковч. Львів : Свічадо, 2017. С. 41.

⁸⁷ Крук О. Ковчег отця Ковча. Київ : ТОВ «Новий друк», 2017. С. 106.

своїм покликанням вважав допомогу людям, котрі втратили надію. Утім, суворі табірні умови негативно вплинули на його здоров'я, і 25 березня 1944 року він помер.

Важливу роль у Майданеку відігравала також організація культурного життя, яка давала ув'язненим змогу знайти внутрішній спокій і відволіктися від жорстокої реальності довкола. Творчість, як форма самовираження, була заборонена в концентраційному таборі, адже людей намагалися позбавити власної ідентичності, знищивши не лише фізично, а й духовно.

Навіть під загрозою суворих покарань, в'язні здійснювали спроби складання віршів і пісень. В основі сюжетів для їх створення було перебування в таборі, туга за минулим і рідними, оспівування природи, сподівання на можливе визволення тощо. Цим переважно займалися жінки. Зокрема, збереглися твори таких ув'язнених поетів, як Аліна Парадовська, Марія Беліцька-Щепанська, Ельжбета Поповська, Зофія Карпінська, Тадеуш Чайка, Кристина Тарасевич, Барбара Камінська та деяких невідомих авторів⁸⁸.

Також слід згадати про Полю Браун, польську композиторку й поетесу єврейського походження, яку між квітнем і травнем 1943 року було перевезено до Майданека. За час свого перебування в концентраційному таборі вона склала декілька пісень, одна з яких має назву «Переїзд» («Przeprawadzka»). У цьому творі йдеться про необхідність постійної зміни свого місця проживання та мандрівну долю її покоління. В останніх рядках Пола Браун ставить запитання, яке уособлює найбільші страхи в'язнів: «Відповідай нам, доле, / І цього разу будь з нами відвертою, / Куди ти нас поведеш: / На волю чи до газової камери?»⁸⁹. Видатну особистість було вбито 3 листопада 1943 року в Майданеку під час проведення каральної операції «Erntefest» («Свято врожаю»), коли есесівці здійснили масовий розстріл євреїв. Зберегти тексти пісень вдалося завдяки

⁸⁸ Majdanek. Poeci w pasiakach. Państwowe Muzeum na Majdanku. URL: https://www.majdanek.eu/pl/pow/majdanek_poeci_w_pasiakach/77 (date of access: 22.04.2025).

⁸⁹ Żydowski Instytut Historyczny. Macewa. *Tłomackie 3/5 : czasopismo Żydowskiego Instytutu Historycznego im. Emanuela Ringelbluma*. 2022. No. 1. S. 25.

спогадам тих, хто перебував у концтаборі разом з нею. Хоча вони дійшли до нас у різних варіантах, це свідчить про те, що Пола Браун часто декламувала свої вірші та виконувала пісні власного авторства.

Зберігання книг у концтаборі було заборонене, однак в'язням таки вдавалося їх роздобути різними шляхами. Мати Анни Каменської надіслала донці п'єсу С. Виспянського «Весілля» і поезію Ю. Словацького в буханці хліба⁹⁰. Читання могло слугувати не тільки джерелом знань і засобом для розвитку, а й способом відпочинку і відволікання від жахливої реальності. Зокрема, Стефанія Пежановська вечорами, незважаючи на велику втому, читала в'язням твір Адама Міцкевича «Пан Тадеуш». Також вона проводила лекції з основ медичних наук⁹¹. До рук в'язнів табору могли потрапляти й газети, однак якщо їх виявляли есесівці, то людині загрожувала смерть. Поширеною практикою було написання таємних листів (грипсів), які слугували чи не єдиним способом зв'язку з рідними. Їх надсилання й отримання ставали можливими завдяки найманим працівникам, які працювали в таборі, але не належали до числа в'язнів. Утім, такі дії наражали на небезпеку як відправника, так і того, хто допомагав з передачею листів.

Скульптуру можна вважати тим видом мистецтва, який активно розвивався в таборі. Завдяки А. Бонецькому зі згоди табірної начальства було створено скульптури: «Ящірка», Черепаша» та «Колона трьох орлів»⁹². Вони фактично були виявом свободи в таборі, а також покращували настрій в'язнів і подавали надію на краще майбутнє.

Однією з найважливіших потреб людей є спілкування один з одним, адже окрім обміну інформацією та думками, воно створює відчуття приналежності до спільноти. Комунікація відігравала надзвичайно важливу роль для виживання в

⁹⁰ Jarowiecki J. Przejawy życia kulturalnego w obozach koncentracyjnych. *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny*. 1982. S. 153.

⁹¹ Ciesielska M. Stefania Perzanowska (1896–1974), lekarka i więźniarka obozu w Majdanku. *Acta Medicorum Polonorum*. 2012. № 2. S. 23.

⁹² Piotrowska-Sałbut M. Ocalić człowieczeństwo—patriotyczne postawy polskiej inteligencji więzionej w niemieckim obozie koncentracyjnym na Majdanku. *Teka Historyka*. 2023. № 55. S. 134.

концентраційному таборі, оскільки вона допомагала подолати стан самотності та від ізольованості від зовнішнього світу.

Данута Бжоско-Мендрик згадувала про такий феномен, як «табірна родина», котра створюється в перші дні приїзду в Майданек на основі інтелектуального відбору, розуму, хитрості й симпатії. З багатьма приятельками вона познайомилася ще під час перебування у в'язниці Павяк. У концтаборі вони розподіляли обов'язки між собою, тим самим забезпечуючи виживання всім членам «табірної родини»⁹³. Так, декілька ув'язнених, яким вдалося потоваришувати протягом короткого часу, об'єднувалися для взаємодопомоги. Вони ділилися їжею, облаштовували місце для сну й відпочинку в бараці або діставали необхідні ліки. Більше того, в'язні розповідали один одному про особисті трагедії й переживання. Створювалися невеликі групи, члени яких разом проходили крізь труднощі, пов'язані з перебуванням у концентраційному таборі.

Однак не всім вдавалося знайти приятелів у Майданеку. У такому випадку ув'язнений залишався наодинці зі своїми думками та проблемами, змушений самотійно турбуватися про своє виживання в концтаборі. Рома Бенатар зазначала, що в Майданеку почувалася самотньо та нещасливо, адже там не було її знайомих, а товаришів знайти не вдалося. Вона пригадала історію, коли одна з ув'язнених запропонувала їй обміняти свій годинник, переданий від тітки, на суп кожного дня. Рома Бенатар довірилася, але обіцяного не отримала. Після цього вона вирішила залишитися наодинці з собою та більше не зав'язувати знайомства в Майданеку⁹⁴.

Цікавим явищем у концентраційному таборі було утворення «Радіо Майданек», яке проіснувало з лютого до травня 1943 року. У бараці через паперову трубу в жартівливій формі в'язнями коментувалися табірні події,

⁹³ Brzosko-Mędryk D. Niebo bez ptaków. Prószyński i S-ka, 2022. S. 56.

⁹⁴ Czajkowski T. (Rozm.), Tylus M. (Transkr.), Radek Maria (Red). Byłam strasznie samotna – Roma Benatar – fragment relacji świadka historii [TEKST]. *Ośrodek "Brama Grodzka – Teatr NN"*. 2017. URL: <https://biblioteka.teatrnn.pl/dlibra/publication/120998/edition/115263/content> (date of access: 22.04.2025).

повідомлялися політичні та культурні новини, лунали заклики про принесення подарунків для найбільш нужденних, висловлювалися побажання іменинникам, виконувалися пісні. Ініціатором його створення була Матильда Воліневська, а в ролі дикторів виступали Данута Бжоско, Аліна Плещинська, Ганна Фулярська, Веслава Гжегожевська, Романа Павловська та Стефанія Блонська⁹⁵. «Радіо Майданек» допомагало ув'язненим відволіктися від жорстокості повсякденного життя в неволі та протистояти руйнівному впливу концтабору. Послухати інформацію від дикторів можна було у вільні від праці години, наприклад, перед ранковою перекличкою. Це давало в'язням сили пережити ще один день в Майданеку.

Отже, духовні практики в Майданеку допомагали в'язням знаходити внутрішню силу і не впадати у відчай. Серед ув'язнених у таборі зустрічалися представники різних релігій: римо-католики, греко-католики, православні, баптисти, Свідки Єгови та юдеї. Попри заборони, особи різних віросповідань знаходили способи для молитви, співу і творчості, що зміцнювало почуття єдності. Різними шляхами до Майданека потрапляли книги й газети, які нагадували про існування поза колючим дротом та відволікали від жахливої буденності. Взаємодопомога та комунікація серед ув'язнених мали надзвичайно важливе значення для виживання в Майданеку, де кожен день був боротьбою за існування. Утворення «табірних родин» і гумористичне «Радіо Майданек» були формами психологічного спротиву жорстоким умовам концтабору. Водночас самотність залишалася однією з найболючіших проблем для тих, хто не мав підтримки.

⁹⁵ Grudzińska M. Więźniowie z Pawiaka w obozie koncentracyjnym na Majdanku. Czasopismo humanistyczne. 2015. Vol. XXII, № 4. S. 178.

РОЗДІЛ 4

РЕПРЕСИВНА ПОЛІТИКА КОНЦТАБОРУ

4.1. Механізми контролю дисципліни. Система покарань

Система контролю дисципліни в Майданеку була спрямована на повне підкорення в'язнів і тримання їх у постійному страху. Щоденне життя ув'язнених було суворо регламентованим. Усі дії, включно з пробудженням, прийомом їжі, пересуванням територією концтабору і виконанням праці, відбувалися за командою.

Територія концентраційного табору була оточена огорожею з колючого дроту, закріпленого на дерев'яних стовпах. Ним також були огорожені газові камери та крематорій. Поля відмежовувалися одне від одного подвійними рядами сталевих дроту. У 1942 році охорона була посилена шляхом електрифікації частини огорожі. Слід згадати також про існування «зони смерті», заходити за яку заборонялося. Її перетин прирівнювався до смертного вироку, оскільки охоронці відкривали вогонь без попередження. Окрім огороження вона була позначена попереджувальними табличками. Ув'язнених завчасно інформували про смертельну небезпеку, яку становило навіть наближення до цієї ділянки. Уночі «зона смерті» та проміжки між полями добре освітлювалися. В'язням категорично заборонялося залишати бараки після настання темряви. Натомість господарська частина концтабору залишалася майже без освітлення. На початковому періоді функціонування Майданека існували піші патрулі, які згодом були замінені вартовими вежами, встановленими по периметру табору. На них чергували озброєні есесівці, які мали наказ стріляти в разі будь-якого порушення режиму.

Водночас, незважаючи на продуману багаторівневу охорону, протягом усього періоду існування Майданека, траплялися втечі. Це явище характерне для всіх концентраційних таборів, адже в'язні сумували за свободою, своєю родиною і прагнули вибратися з неволі. Більше того, кожен день, проведений у таборі, забирав життєві сили ув'язнених та негативно впливав на їхній як фізичний, так і

морально-психологічний стан. Часто втеча ставала єдиним порятунком перед загрозою смерті.

Найбільша складність полягала в її організації, адже все мало бути ретельно спланованим, щоб не потрапити до рук есесівців. Часто підготовка тривала місяцями, оскільки спонтанні втечі здебільшого закінчувалися невдачею. У більшості випадків ув'язнені зверталися за допомогою до людей ззовні. Наприклад, це могли бути робітники, яких наймали для виконання певних завдань у Майданеку. Вони могли роздобути одяг та фальшиві документи для втікача. Варто враховувати, що допомагаючи в'язням, працівник наражав себе на небезпеку і опинявся під загрозою потрапити до концтабору. Розташування табору сприяло спробам втеч, оскільки в його околицях знаходилися сільські поселення з численним цивільним населенням, яке в окремих випадках було готове надати притулок утікачам. Зафіксований навіть прояв допомоги ув'язненим з боку есесівця. У 1944 році втекли дві польки – Фелікса Бідаха і Хелена Жук. Їх вивіз до Любліна в мішках із відходами унтершарфюрер Шульц. Жінкам вдалося втекти, натомість самого Шульца заарештували ув'язнили, а згодом відправили на східний фронт⁹⁶. Мотиви його дій залишаються невідомими. Цей випадок є радше винятком із загального порядку жорсткої дисципліни та контролю, що панували в системі охорони табору.

Вважалося, що найлегше втекти з Майданека під час виконання роботи за межами концтабору та перевезень з одного місця ув'язнення в інше. Значній кількості осіб вдалося звільнитися під час евакуації табору в липні 1944 року. За даними дослідників історії Майданека, загалом з цього концтабору та його підтаборів втекло близько 250 в'язнів⁹⁷. До цієї цифри включено як індивідуальні спроби втечі, так і масові втечі, пов'язані з бунтами.

Покарання в Майданеку були невід'ємною частиною табірної системи, який ґрунтувався на насильстві, приниженні людської гідності та залякуванні.

⁹⁶ Dunin-Wąsowicz K. Ucieczki z obozów koncentracyjnych: cz. 2. *Dzieje Najnowsze*: [kwartalnik poświęcony historii XX wieku], 1977. №4. S. 69.

⁹⁷ Ibid, s. 68.

Вони застосовувалися не тільки есесівцями, а й функційними в'язнями, про яких згадувалося в розділі 2. Особливо значущу роль серед таких ув'язнених відігравали капо, адже вони здійснювали нагляд за робочими командами. Серед них найвищу посаду займав лагеркапо, який відповідав за організацію праці на певному полі. У випадку, коли команда складалася з кількох дрібніших груп, їхнім керівником був оберкапо, якому допомагали унтеркапо. Форарбайтери перебували на найнижчому рівні, адже контролювали роботу в межах невеликих робочих груп. Функційні носили спеціальний одяг, нарукавні пов'язки з назвою посади та батіг, який використовували для побиття інших ув'язнених.

Бажаючи отримати привілеї, вони знущалися з інших і без вагань вбивали. Часто наглядачі вважали, що смерть інших забезпечить їм виживання в таборі. Данута Бжоско-Мендрик згадувала про малолітнього капо, який вселяв жах в інших в'язнів. Зокрема, вона писала про нього: «Бубі – дванадцятирічний улюбленець есесівців, євреїв, який за наказом німців повісив власного батька... У його обличчі вже не видно рис дитини – вони зникли під тягарем жорстокості та підступності. Капо Бубі б'є в'язнів, як і всі інші, вселяє страх. Він убиває ударами палиці, адже хоч сам ще дитина, його жертвами стають хворі, виснажені чоловіки. Німці наказали пошити для Бубі чорно-червону уніформу – таку саму, яку носять інші капо, здебільшого кримінальники»⁹⁸. Це свідчить про дегуманізацію, що відбувалася в умовах табору. Незважаючи на свій вік, хлопчик виконував функцію капо не з меншою жорстокістю, ніж дорослі. Більше того, цей приклад демонструє глибину морального розпаду, створеного в концтаборі, де межа між жертвою і катом навмисно стиралася, а страшні злочини чинилися руками самих ув'язнених, у тому числі й дітей. Надання цьому хлопчику статусу «улюбленця» і рішення про пошиття для нього спеціальної уніформи свідчать про те, що його використовували як доказ того, що навіть дитину можна перетворити на безжального вбивцю, якщо дати їй владу над іншими.

Знущання з в'язнів були різними. Побиття палицями, різками й ногами вважалися звичною справою. Один зі свідків подій у Майданеку згадував, що

⁹⁸ Brzosko-Mędryk D. Niebo bez ptaków. Prószyński i S-ka, 2022. S. 61.

блоковий змушував виконувати найтяжчу роботу й дошкуляв тим, що нари мали бути ідеально рівними. Якщо ж вони були погано підготовленими, то в'язні діставали ударів батогами⁹⁹. Велику кількість ударів міг витримати далеко не кожен, особливо з огляду на те, що ув'язнені були вкрай виснажені. Знущалися навіть з наймолодших, зокрема один із в'язнів згадував, що дітей вбивали на очах у матерів¹⁰⁰. Особливо жорсткому поводженню піддавалися ув'язнені євреї. Навіть незначне порушення дисципліни або непослух призводили до трагічних наслідків. Так сталося з шестирічним хлопчиком, який у групі людей з нового транспорту, що чекали на реєстрацію, відійшов від місця, де мав бути, щоб знайти воду. Дитину застрелили¹⁰¹. Убивства стали звичайною справою, адже кожен день ув'язнені спостерігали як нищать їхніх родичів і товаришів. У середовищі в'язнів вважалося, що смерть від кулі є найменш болісною. Побиття могли здійснюватися під час роботи, вечірньої переклички, перебування у бараку чи в інших ситуаціях.

Жінки-наглядачки прибули до Майданека в жовтні 1942 року. Вони були не менш жорстокими, ніж чоловіки. Варто згадати про Герміну Браунштайнер, яка отримала прізвисько «кобила на Майданеку» через вміння забивати ногами на смерть. На своїх шкіряних чоботях вона мала сталеві пластини і використовувала їх як зброю. Удар ногою означав додаткове приниження жертви: це був зневажливий і принизливий жест, який нібито виражав перевагу кривдника над його жертвою¹⁰². Вона не біла ув'язнених руками, остерігаючись

⁹⁹ Grudzińska M., Kubiszyn M. “To was tutaj tak strasznie biją? [...] Nie, nas nie. Tylko Żydów” : Żydzi w obozie na Majdanku w świetle relacji polskich więźniów. *Studia Judaica*. 2018. № 42. S. 338.

¹⁰⁰ Gajderowicz M. Majdanek. Obóz koncentracyjny w relacjach więźniów i świadków, wstęp, wyb. i oprac. M. Grudzińska, wyd. Państwowe Muzeum na Majdanku, Lublin 2011. *Archiwa–Kancelarie–Zbiory*. 2014. № 5. S. 236.

¹⁰¹ Gącikowska M., Skrzyniarz R. Dzieci różnych nacji w niemieckim obozie koncentracyjnym na Majdanku. *Biografistyka Pedagogiczna*, 2023, S. 346.

¹⁰² Koslov E. Звычайна праца? Надзорчынне SS на службе в оboзax канцэнтраваных. *Zeszyty Majdanka*. 2011. Vol. XXV. S. 105.

захворіти, адже в Майданеку постійно спалахували епідемії. Герміна Браунштайнер не милувала нікого: зазнавали побиттів і жінки, і діти, і чоловіки. Вона знущалася з в'язнів з метою отримати від цього насолоду. До початку служби в Майданеку Герміна Браунштайнер працювала тюремною наглядачкою в концтаборі Равенсбрюк, де, за свідченнями, її жорстокість не проявлялася такою мірою.

Не менш безжальною була Гільдегард Лехерт, яку в'язні ще називали «Кривавою Бригідою». Її особливо запам'ятали через звичку бити людей до крові. Під час Другої світової війни вона служила в таборах Равенсбрюк, Майданек, Плашув та Аушвіц-Біркенау. Лехерт знущалася з найслабших в'язнів, застосовуючи жорстокі, садистські покарання. «Кривава Бригіда» не шкодувала ні жінок, ні дітей. Ірена Маршалек описала випадок, коли, за її словами, наглядачка нацькувала свою вівчарку на вагітну ув'язнену і собака розірвав жінці живіт, витягнувши дитину, унаслідок чого обидві особи загинули на місці¹⁰³. Цей приклад є лише одним із багатьох свідчень про надзвичайну жорстокість цієї наглядачки, які збереглися в пам'яті очевидців.

Герміна Браунштайнер та Гільдегард Лехерт мають певні схожості в біографії. Обидві були переведені до Майданека з концтабору Равенсбрюк, де скоїли меншу кількість злочинів. Достеменно невідомі причини зміни їхньої поведінки. Важко зрозуміти, чому саме після прибуття до Майданека почали проявлятися їхні садистські нахили. Більше того, обидві жінки стали наглядачками в доволі ранньому віці. Герміна Браунштайнер почала служити в таборах у віці двадцяти років, а Гільдегарді Лехерт був двадцять один рік. Часто мотивацією для жінок до такої роботи ставала висока заробітна платня, яка суттєво перевищувала оплату праці в інших сферах на той час.

Слід зазначити, що у свідченнях колишніх в'язнів Майданека простежуються випадки гуманного ставлення з боку функційних, які попри

¹⁰³ Gawor A. Zwyczajne kobiety czy bezwzględne zabójczynie. Kryminologiczne ujęcie zbrodni dokonywanych przez żeński personel obozów koncentracyjnych. *Problemy Współczesnej Kryminalistyki*, 2023. № 27. S. 68.

складні обставини намагалися допомагати іншим. Зокрема, Франек Бржезицький згадує фоторайтера Юзефа Зінгера – польського єврея, який у критичний момент врятував його від жорстокого побиття. Під час роботи на п'ятому полі Франек, знесилений, на мить зупинився, чим привернув увагу есесівця. Щоб відвернути напад, Зінгер демонстративно почав бити Франека, але робив це навмисно легко, не завдаючи реального болю. Він створив ілюзію покарання, аби запобігти втручанню есесівця, удари якого часто призводили до смерті. Особливо вразила Бржезицького подальша поведінка фоторайтера, адже коли поблизу нікого не було, Зінгер підійшов до нього та попросив вибачення¹⁰⁴. Навіть у нелюдських умовах Майданека залишалося місце співчуття й милосердя. Більше того, поведінка Зінгера, попри його статус функційного, демонструє здатність до емпатії. Ще одним прикладом людини, якій вдалося не піддатися руйнівному впливу концтабору, був Георг Грьонер. Його згадували з великою повагою і характеризували як людину, у чийх командах не було місця для побоїв чи принижень, натомість панували товариська атмосфера та взаємодопомога. Колишні в'язні також зауважували, що Грьонер дбав про польську ув'язнену, якій передавав посилки й навіть нібито планував одружитися з нею після війни¹⁰⁵.

Таким чином, охорона Майданека була організована так, щоб максимально контролювати кожного в'язня та унеможливити втечі. Попри суворі заходи безпеки, ув'язнені не припиняли спроб вирватися на волю. Найбільше вдалих втеч було здійснено під час ліквідації Майданека 1944 року. За найменші проступки чи порушення табірної дисципліни їх жорстоко карали, незалежно від віку, статі та стану здоров'я. Знущалися над беззахисними не тільки есесівці, а й функційні, які хоч самі були ув'язненими, але задля виживання ставали карателями. Жінки-наглядачки, як-от Герміна Браунштайнер і Гільдегард Лехерт, стали символами особливої жорстокості, оскільки своїм знущанням піддавали найуразливіших – жінок і дітей.

¹⁰⁴ Гуцалюк О. О. Остання війна : докум. повість. Житомир : Полісся, 2011. С. 86.

¹⁰⁵ Lenarczyk W. Niemieccy więźniowie Majdanka. *Zeszyty Majdanka*. 2011. Vol. XXV. S. 86–87.

4.2. Способи винищення в'язнів

Майданек не був суто трудовим табором, але й не належав до числа спеціалізованих таборів смерті, як, наприклад, Собібор чи Треблінка. Водночас протягом усього періоду його функціонування в таборі здійснювалися масові вбивства в'язнів, передусім єврейського походження. Слід також зазначити, що під дію нацистських планів знищення потрапляли й представники слов'янських народів, зокрема поляки, українці та білоруси. Ув'язнені із Західної Європи зазнавали переслідувань у меншій мірі, хоча й серед них були випадки трагічної загибелі.

Доволі часто в'язні гинули від рук есесівців чи функційних, які забивали їх до смерті. Вони вигадували різноманітні способи покарань, які призводили до трагічних наслідків. Посеред кожного поля знаходилися шибениці, а в разі порушення правил чи вчинення злочинів здійснювалися публічні повішення. Есесівці могли також топити в'язнів або спускати на них вівчарок. Траплялося й таке, що напівпритомних людей спалювали живцем у печі крематорію.

Ще одним способом винищення було поміщення ув'язнених до газових камер. Для отруєння застосовували чадний газ та «Циклон-Б». Вперше цю речовину було використано з метою винищення восени 1941 року в Аушвіці для вбивства хворих в'язнів і радянських військовополонених¹⁰⁶. «Циклон-Б» зберігався у металевих банках у кристалізованій формі. Хімікат використовували й для дезінфекції, зокрема, ним обробляли одяг ув'язнених з метою знищення комах. Його особливість полягала у швидкій дії, а також перетворенні на отруйну речовину після потрапляння в повітря.

Відбір в'язнів здійснювався одразу після їхнього прибуття до Майданека, однак міг відбуватися вже і після реєстрації. Найбільше під ризиком потрапити до газової камери опинялися хворі, люди похилого віку, діти та фізично виснажені або непрацездатні ув'язнені. Зазвичай жертвам не повідомляли, що їх

¹⁰⁶ Ріс Л. Голокост. Нова історія / пер. з англ. Ю. Костюк. 2-ге вид. Київ : Лабораторія, 2024. С. 233.

відправляють на вірну смерть. Під час селекції людей просто скеровували в різні боки, вліво або вправо, без жодних пояснень. Одна група залишалася в концентраційному таборі для виконання примусових робіт, а інша – відправлялася до газових камер. Відомі випадки, коли жінки свідомо обирали смерть, аби не розлучатися зі своїми дітьми. В'язень, якому вдалося пережити Майданек, згадував, що його матері було наказано приєднатися до колони працездатних, тобто тих, кого вирішили тимчасово залишити в живих. Проте вона не змогла покинути двох своїх дочок і добровільно стала в чергу разом із ними¹⁰⁷. Подібні історії самопожертви зустрічаються в багатьох спогадах колишніх в'язнів, адже матері часто йшли на смерть разом із дітьми, не бажаючи залишати їх у страшній невідомості.

У Майданеку існували кілька приміщень, які виконували функції газових камер. Вони мали спеціальні отвори для подачі отруйних речовин, вентиляційні системи та герметичні двері. Територія бункера була огорожена парканом і колючим дротом, а поблизу була брама, крізь яку привозили жертв. Газові камери в Майданеку спорудили одразу за душовими блоками. У жодному іншому таборі вони не були так близько до справжніх душів, де милися євреї, які пройшли початкову селекцію¹⁰⁸. Таке розташування ускладнювало повне приховування злочинів для есесівців.

Жінок переганяли до газових камер дерев'яною платформою, що з'єднував жіночу лазню з приміщенням для винищення. Чадний газ вводили через трубки, прокладені над підлогою. Натомість «Циклон-Б» потрапляв до газової камери через спеціальні отвори в стелі. Вбивство чадним газом тривало значно довше, тоді як із застосуванням «Циклону-Б» займало близько десяти хвилин. Про функціонування газових камер збереглося небагато свідчень, проте деякі в'язні залишили детальні описи. Серед них Данута Бжоско-Мендрик, яка згадувала про те, що на власні очі бачила газову камеру. Вона описувала її так: «Невеличка

¹⁰⁷ Państwowe Muzeum na Majdanku. Majdanek. Relacje świadków: Mordechaj Flajszer, 2020. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=O8p7zRTKFNY> (date of access: 07.05.2025).

¹⁰⁸ Ріс Л. Голокост. Нова історія / пер. з англ. Ю. Костюк. 2-ге вид. Київ : Лабораторія, 2024. С. 316.

бетонована кімната, закрита з двох боків залізними дверима з засувами, ще менша – з одними дверима, а поруч – крихітна кімнатка з отвором, крізь який можна побачити вмираючого. Немає жодного вікна, через яке могло б надходити рятівне повітря»¹⁰⁹. Щоб зберегти процес знищення ув'язнених у таємниці, винищення зазвичай проводили вночі. Одразу після завершення процедури тіла загиблих перевозили тракторами до крематорію або до Кремпецького лісу, де їх спалювали.

Як згадувалося в підрозділі, присвяченому структурі та організації табору, на території Майданека розташовувалося два крематорії – старий і новий. З 1943 року за своїм безпосереднім призначенням використовувався здебільшого новий крематорій. У ньому знаходилися приміщення для зберігання тіл, печі, бюро керівника крематорію та склад із твердим паливом (коксом). Існують припущення щодо існування газових камер у старому крематорії, проте ця інформація не має підтвердження. Жоден із колишніх ув'язнених не згадував про їхнє функціонування. Більше того, поблизу крематорію розташовувалася пральня, де працювало чимало в'язнів, які, ймовірно, помітили б наявність або діяльність газових камер між першим і другим полями. Виникнення цієї теорії може бути пов'язане з тим, що в концентраційному таборі Аушвіц-Біркенау, газові камери розташовувалися в крематоріях. Це надавало змогу есесівцям вбивати в'язнів поряд з печами і спалювати там тіла¹¹⁰.

Ще однією формою винищення в Майданеку стали розстріли. Найбільших масштабів ці вбивства набули під час каральної операції «Erntefest» («Свято врожаю»), що відбулася 3–4 листопада 1943 року. Вона стала завершальним етапом операції «Рейнгард», спрямованої на остаточне знищення єврейського населення. Приводом до проведення операції «Ернтефест» стало повстання ув'язнених в таборі Собібор, яке відбулося 14 жовтня 1943 року під керівництвом радянського офіцера Олександра Печерського. Під час повстання було вбито 11

¹⁰⁹ Brzosko-Mędryk D. Niebo bez ptaków. Prószyński i S-ka, 2022. S. 141.

¹¹⁰ Ріс Л. Голокост. Нова історія / пер. з англ. Ю. Костюк. 2-ге вид. Київ : Лабораторія, 2024. С. 234.

есесівців та кількох охоронців, а понад 300 ув'язненим вдалося втекти з табору, хоча багатьох з них згодом спіймали й убили¹¹¹.

Підготовка до проведення операції розпочалася наприкінці жовтня 1943 року. Есесівці сформували групу в'язнів і примусили їх копати великі рови за п'ятим полем табору. Ув'язнені спочатку не здогадувалися про справжнє призначення цих траншей, адже нацисти пояснювали роботи потребою створення протитанкових укріплень у зв'язку з наближенням радянського фронту зі сходу.

Справжнє призначення викопаних ровів з'ясувалося лише 3 листопада. У той день, як зазвичай, в'язнів розбудили вранці, видали скромний сніданок і провели перекличку. Однак замість відправлення на роботи всіх євреїв відокремили від інших ув'язнених і погнали до місця страти. Розстріли тривали з самого ранку до пізньої ночі. Роздягнених в'язнів змушували лягати в заздалегідь викопані ями головою донизу, після чого їх убивали. Наступну групу жертв укладали зверху, формуючи послідовні шари тіл, доки яма не заповнювалася. Щоб заглушити звуки пострілів і крики засуджених на смерть, протягом усього дня в таборі безперервно лунала музика.

Більшість колишніх ув'язнених Майданека у своїх спогадах відзначали, що цей день був одним із найтрагічніших за весь час їхнього перебування в концтаборі. Наприклад, Франц Карлович Бржезицький згадував цей день так: «Я ніколи цього не забуду! Ми стояли на четвертому полі, а розстріл відбувався на п'ятому полі – метрів за двісті від нас. Ми бачили, як за колючим дротом бігли оголені люди – їх сотня за сотнею гнали до свіжоскопаних траншей»¹¹². Цей день був названий очевидцями «Кривавою серединою».

Із цієї масової розправи було врятовано приблизно 300 жінок, які займалися сортуванням одягу після вбитих, а також 300 чоловіків, яких примусили працювати над спаленням тіл жертв, ексгумованих у різних

¹¹¹ Libionka D., Leociak J. 75. rocznica akcji "Reinhardt". *Zagłada Żydów. Studia i Materiały*, 2017. №13. S. 48.

¹¹² Гуцалюк О. О. Остання війна : докум. повість. Житомир : Полісся, 2011. С. 119.

населених пунктах Люблінщини¹¹³. Після завершення цієї роботи всіх їх було страчено. Вбивства продовжувалися і після 3 листопада. Есесівці прочісували територію табору в пошуках тих, кому вдалося сховатися. Ув'язнених, яких виявляли, одразу вбивали на місці. Після знищення єврейських в'язнів їхні обов'язки на примусових роботах (наприклад, фोरарбайтерів, кухарів тощо) передали іншим в'язням – полякам та громадянам Радянського Союзу.

Після проведення масових розстрілів есесівці організували масштабну операцію зі знищення доказів злочинних дій. Згідно зі свідченнями начальника крематорію в Майданеку Еріха Мюсфельдта, спеціально призначених в'язнів примусили будувати дерев'яні решітки у ямах, на які викладали тіла вбитих. Після цього залишки поливали метанолом і підпалювали. Коли одне вогнище догорало, наступне облаштовували на його місці – далі в тому ж рові. Після згоряння тіл попіл та решітки збирали, а кістки подрібнювали в спеціальному млині. Подрібнені останки вивозили до розташованої поблизу табору ферми, де її використовували як добриво¹¹⁴. Ретельна спланованість цього процесу доводить, наскільки безжально й цинічно нацистська влада не лише вбивала, а й намагалася приховати сліди своїх злочинів.

Того ж року, навесні та влітку, до Майданека прибували транспорти з жінками та дітьми з Варшавського, Білостоцького і Рейовецького гетто. Зазвичай після прибуття їх одразу відправляли до газових камер, однак цього разу найсильніших із новоприбулих тимчасово помістили на п'ятому полі, де умови утримання були одними з найгірших. Менше ніж за місяць дітей, часто разом із матерями, погрузили у вантажівки та відправили до газових камер. Ці масові вбивства отримали назву «Kinderaktionen». Загалом було проведено три такі операції, жертвами яких стали єврейські діти.

Отже, найпоширенішим способом винищення ув'язнених у Майданеку було відправлення їх до газових камер. Для вбивства використовували чадний

¹¹³ Grudzińska M., Kubiszyn M. “To was tutaj tak strasznie biją? [...] Nie, nas nie. Tylko Żydów” : Żydzi w obozie na Majdanku w świetle relacji polskich więźniów. *Studia Judaica*. 2018. № 42. S. 339–340.

¹¹⁴ Kowalczyk P. «Erntefest» à Majdanek. *Revue d'Histoire de la Shoah*, 2012, №197. S. 249–250.

газ або хімікат «Циклон-Б». Тіла загиблих спалювали в крематоріях, яких у концтаборі було два, проте переважно використовувався новий. Часто есесівці й функційні вигадували особливо жорстокі способи вбивства, щоб покарати в'язнів за нібито провину або задля демонстрації власної влади в таборі. У Майданеку також практикувалися масові розстріли. Найбільш масштабною операцією можна назвати «Ернтефест», під час якої було знищено всіх євреїв, що на той момент перебували в концтаборі. Також слід згадати про операцію «Kinderaktionen», у ході якої дітей єврейського походження, привезених до Майданека, через деякий час відправляли до газових камер.

4.3. Масштаб жертв концтабору

Проблема встановлення точної кількості жертв Майданека залишається складною та дискусійною. Основною перешкодою є те, що значна частина документації була знищена нацистською окупаційною владою наприкінці функціонування табору. Це було зроблено для того, щоб приховати сліди масових злочинів. Через це дослідники змушені покладатися на фрагментарні архівні матеріали, свідчення очевидців та результати післявоєнних розслідувань. Використання різних методів дослідження й відмінності в інтерпретації джерел призвели до появи значного розмаїття оцінок кількості загиблих.

27 листопада 1944 року в Любліні розпочався судовий процес над шістьма членами СС, які обіймали посади в таборі Майданек. 2 грудня Спеціальний карний суд у Любліні (Specjalny Sąd Karny w Lublinie) виніс вирок, згідно з яким усіх обвинувачених було засуджено до смертної кари. У матеріалах справи фігурує число 1 700 000 осіб, убитих у Майданеку¹¹⁵. Ця цифра була значно перебільшеною та не має документального підтвердження. Завищені оцінки кількості жертв траплялися і в періодиці перших повоєнних років. Так, у випуску газети «Warszawski Dziennik Wojewódzki» від 1 травня 1945 року, де директор Державного музею Майданека звертається до свідків і колишніх ув'язнених із

¹¹⁵ Majdanek : rozprawa przed Specjalnym Sądem Karnym w Lublinie. Kraków : Czytelnik, 1945. S. 90.

закликом допомогти у встановленні фактів і винних у скоєних злочинах, наводиться кількість жертв – 2 000 000 осіб¹¹⁶. Подібні оцінки з'являлися й у закордонній пресі. Одним із таких джерел був ілюстрований журнал «The Polish Review», що видавався у Нью-Йорку й висвітлював теми польської історії, культури та літератури. У грудневому випуску 1945 року було опубліковано матеріал про злочини СС на території Польщі, де кількість жертв Майданека оцінювалася в 1 500 000 осіб¹¹⁷. Це свідчить про широке поширення завищених даних у перші повоєнні роки, що пояснюється як браком достовірних джерел, так і глибоким емоційним потрясінням, викликаним масштабами нацистських злочинів.

Найпопулярніше дослідження кількості жертв Майданека належить Здзіславу Лукашкевичу, який був членом Головної комісії з розслідування злочинів нацистів. Його праця була однією з перших спроб визначення кількості жертв у Майданеку. Згідно з його підрахунками кількість жертв у Майданеку становила 360 000 осіб, включаючи близько 200 000 зареєстрованих в'язнів¹¹⁸. Ця цифра часто зустрічається в наукових дослідженнях у різних країнах світу. Через обмежену джерельну базу він допустив завищення окремих показників, зокрема кількості депортованих в'язнів, середньої чисельності ув'язнених у таборі та рівня смертності серед незареєстрованих осіб.

Лише у 2000 році з'явилася можливість здійснити більш точні підрахунки, оскільки серед документів Державного архіву в Лондоні було знайдено розшифровану німецьку телеграму, яка містила оцінку самих нацистів. Датована 11 січня 1943 року, ця телеграма належить одному з організаторів операції «Рейнгард» штурмбанфюреру (майору) СС Герману Гефле і точно називає

¹¹⁶ Poz. 6. Państwowe Muzeum na Majdanku. *Warszawski Dziennik Wojewódzki*. 1945. 1 maja. S. 4. URL: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/109856/edition/102711/content> (date of access: 05.05.2025).

¹¹⁷ Twenty-Two Nations Receive Polish Protest. *The Polish Review*. 1945. 6 December. P. 2. URL: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/904881/edition/869098/content> (date of access: 05.05.2025).

¹¹⁸ Цит. за: Kranz T. Ewidencja zgonów i śmiertelność więźniów KL Lublin. *Zeszyty Majdanek*. 2005. № 23. S. 30.

кількість убитих у кожному таборі на кінець 1942 року, зокрема в Майданеку – 24 733 особи¹¹⁹.

Найґрунтовнішим і найсучаснішим дослідженням питання смертності в Майданеку є праця Томаша Кранза, науковця й працівника Державного музею в Майданеку, а з 2007 року – його директора. У своїй роботі він ретельно проаналізував попередні оцінки кількості жертв, зосереджуючись на внеску й помилках інших дослідників. Спираючись на доступні джерела, Кранз дійшов висновку, що в Майданеку загинуло приблизно 78 тисяч осіб, з яких майже 50 тисяч були зареєстрованими в'язнями¹²⁰. Більшість із них становили євреї. Дослідження Кранза суттєво вплинуло на сучасне сприйняття масштабу злочинів, скоєних у Майданеку, й стало основою для оновлення експозицій музею та перегляду оцінок кількості загиблих у науковій та публіцистичній літературі. Серед основних джерел, у яких було записано чи нотовано смерті в'язнів Майданека, історик виділив основні: книга обліку померлих за період з 18 травня по 29 вересня 1942 р.; копія книги обліку померлих за період з 20 листопада 1942 року по 21 січня 1943 р.; фотокопія книги смерті за період з 1 березня по 6 квітня 1944 р.; реєстр померлих чоловіків за період з 1 жовтня по 1 грудня 1943 р.; повідомлення, надіслані політичним відділом до адміністрації майна в'язнів; повідомлення про смерть, надіслані на склад майна (Effektenkammer); звіти про смерть (Sterbefallanzeigen), надіслані з табору тому, хто займався реєстрацією актів цивільного стану в Любліні; повідомлення про смерть в'язнів, надіслані до церковних парафій у Любліні разом із наказом підготувати свідоцтво про смерть¹²¹. У цих документах можна знайти хоча б частково інформацію про кількість смертей у таборі. Проблемою є визначення того, наскільки правдива інформація міститься в джерелах, адже невідомо, чи

¹¹⁹ Ріс Л. Голокост. Нова історія / пер. з англ. Ю. Костюк. 2-ге вид. Київ : Лабораторія, 2024. С. 318.

¹²⁰ Kranz T. Ewidencja zgonów i śmiertelność więźniów KL Lublin. *Zeszyty Majdanka*. 2005. № 23. S. 39.

¹²¹ Kranz T. Ewidencja zgonów i śmiertelność więźniów KL Lublin. *Zeszyty Majdanka*. 2005. № 23. S. 22–23.

входили до списків усі масові страти. Одним із найскладніших завдань для науковців є також дослідження кількості жертв серед євреїв. Іноді їх убивали одразу після прибуття до табору.

Найбільшу кількість осіб за весь період існування табору було вбито 3 листопада 1943 р. під час проведення каральної операції «Ернтефест», про яку йшлося в попередньому підрозділі. Згідно з останніми дослідженнями у рамках операції в Майданеку було розстріляно 18 400 євреїв¹²². Її результатом стало майже повне знищення єврейського населення Люблінщини. Більше того, «Ернтефест став наймасовішою операцією масового вбивства за всю Другу світову війну, адже одночасно відбувалися розстріли також в таборах Травники і Понятова.

Отже, оцінки кількості жертв у Майданеку з часом зазнавали суттєвих змін, що стало можливим завдяки виявленню джерел, які нацистська влада намагалася приховати або знищити. Найбільш неточними є перші повоєнні підрахунки, у яких спостерігалися значні перебільшення. Можливість проводити більш змістовні дослідження з'явилася лише впродовж останніх двадцяти років. Однак тема все одно залишається недостатньо вивченою, через обмеженість джерельної бази. Попри це, підтверджено факт масового винищення в'язнів концтабору Майданек, який забрав життя десятків тисяч осіб.

¹²² Tarkowski K. Nie tylko niemiecki. Krótka historia Konzentrationslager Lublin (1941–1944) i sowieckiego obozu filtracyjnego na Majdanku (1944). *Studia i Materiały Centralnej Biblioteki Wojskowej*. 2022. № 1. S. 206.

ВИСНОВКИ

Отже, згідно з підсумками дослідження повсякденного життя в'язнів у концентраційному таборі Майданек в межах деформованого соціуму (1941–1944), можна зробити певні висновки.

У ході аналізу історіографії виявлено, що питання існування Майданека залишається недостатньо вивченим в українській науці. На сьогодні фактично відсутні ґрунтовні праці, присвячені цій темі. Серед вітчизняних авторів переважають науково-публіцистичні дослідження загального характеру або біографічні розвідки про колишніх ув'язнених табору. Однак у західноєвропейській, а особливо в польській історіографії, тема Майданека є краще розкритою. Співробітники Державного музею Майданека підготували цілу низку спеціалізованих досліджень, у яких зосереджено увагу на конкретних аспектах функціонування концтабору. Такий контраст у рівні вивчення проблеми вказує на необхідність подальшого опрацювання цієї теми в українській історичній науці. Досліджено, що джерельну базу роботи становлять мемуари колишніх ув'язнених, інтерв'ю з ними, публікації в періодичних виданнях, а також матеріали судових процесів. Ці джерела дозволяють здійснити змістовне дослідження повсякденного життя в концтаборі Майданек за умови критичного аналізу.

Будівництво концтабору Майданек було розпочато у 1941 році за наказом Генріха Гімmlера та під керівництвом Оділо Глобочніка. До спорудження об'єктів залучалися радянські військовополонені та євреї з Любліна і його околиць, яких одними з перших ув'язнили. На початку функціонування табір не був до кінця облаштований, його побудова здійснювалася поспіхом і в надзвичайно складних умовах. Спочатку планувалося, що Майданек буде місцем утримання військовополонених, однак його призначення згодом змінилося. У таборі перебували примусово залучені до роботи, а також здійснювалося масове винищення ув'язнених.

З'ясовано, що структура й організація Майданека були подібними до інших нацистських таборів, які діяли на окупованих територіях. Концтабір

поділявся на кілька основних частин, як-от господарський комплекс, сегмент СС та зону в'язнів із п'ятьма полями. Найвищу владу в Майданеку, як і в інших подібних таборах, мав комендант табору. Часті зміни на цій посаді пояснювалися, зокрема, випадками зловживання владою. До його організаційної структури входило шість основних відділів, кожен із чітко визначеними функціями. Керівник табору здійснював управління повсякденним життям в'язнів. Варто також згадати про наглядачок у концтаборі, які відповідали за контроль над жіночим полем. Формально вони не входили до складу СС, однак у Майданеку мали значну владу над ув'язненими.

У Майданеку утримувалися в'язні різних національностей, проте найбільше серед них було євреїв. За чисельністю далі йшли поляки та громадяни СРСР. Також до табору потрапляли німці, французи й інші мешканці країн Західної Європи. Ставлення адміністрації Майданека до ув'язнених варіювалося залежно від їхнього походження. Зокрема, до німців воно було більш поблажливим. Окрім чоловіків, до Майданека потрапляли жінки й діти, але транспорти з ними почали прибувати лише з осені 1942 р. Визначити точну кількість в'язнів, що перебували в концтаборі протягом усього періоду його існування, складно через суперечливість та неповноту джерел. Найменш достовірними вважаються дані радянської історіографії, а найточнішими – результати сучасних досліджень.

Встановлено, що умови перебування в'язнів у концтаборі були жахливими. Вони мусли жити в забруднених тісних бараках без належного облаштування й опалення. В умовах спеки й морозу перебувати в таких приміщеннях було неможливо. Найгірше ув'язнені почували себе взимку, оскільки ні ковдра, ні матрац, ні одяг не допомагали зігрітися. Раціон харчування в Майданеку складався з трьох прийомів їжі, які сумарно не перевищували 1000 калорій. Продукти були жахливими, часто вже зіпсованими та майже не містили поживних речовин. Частково полегшувала життя ув'язнених допомога, яку надавали польські благодійні організації, а також посилки від близьких. Однак постачання додатково харчування для євреїв було заборонено, що ускладнювало

їхнє виживання в умовах концентраційного табору. Голод призводив до погіршення фізичного і психічного здоров'я ув'язнених, спричиняючи зміни в їхній поведінці та втрату моральних засад. Дотримуватися правил особистої гігієни в концентраційному таборі було важко, а іноді – неможливо. Мати будь-які речі для догляду за собою заборонялося. Щотижневе купання та регулярні дезінфекції з'явилися лише тоді, коли в Майданеку почали поширюватися різноманітні захворювання. В'язні помирали не тільки від інфекційних хвороб, а й від тих, що були викликані важкою працею.

Виконання роботи в Майданеку було обов'язковим, а від працездатності в'язня залежало його життя. На початку існування концтабору більшість завдань стосувалися його розбудови. В'язнів змушували працювати як на території Майданека, так і за його межами. Нерідко обсяг роботи значно перевищував фізичні можливості людей. Вважалося, що найкраще працювати в приміщенні й мати дах над головою. Якщо були помічені спроби покинути роботу, то в'язню загрожувало у кращому разі побиття. Такі умови життя призводили до остаточного виснаження організму багатьох людей, яких в Майданеку називали «гамлями», а в інших концтаборах, як-от Аушвіц, – «музельманами». Через втрату можливості працювати допомога таким ув'язненим не надавалася, тому вони змушені були помирати без їжі й води. Це явище яскраво демонструє дегуманізацію, що панувала в концтаборах.

Релігійні та духовні практики можна назвати засобами, які допомагали в'язням Майданека витримати всі складнощі, пов'язані з перебуванням у таборі. Незважаючи на заборону, виконувалися пісні й молитви, що давали можливість відчувати гармонію й досягти стану внутрішнього спокою. Серед вірян у таборі перебували римо-католики, греко-католики, православні, баптисти, Свідки Єгови та юдеї. Щоб відволіктися від жахливої буденності, ув'язнені складали пісні й вірші, писали таємні листи (грипси) і навіть створювали скульптури з дозволу табірної начальства. Комунікація відігравала важливу роль у житті в'язнів, адже вона задовольняла їхню потребу в контакті з іншими людьми. Обмін думками і переживаннями допомагав покращити моральний стан.

«Табірні родини» створювалися для того, щоб вижити в надзвичайно складних умовах Майданека. Ув'язнені допомагали один одному з облаштуванням місця для сну й відпочинку, а також пошуком ліків і їжі. Однак ті, кому не вдалося знайти приятелів, були змушені покладатися лише на себе і залишатися наодинці зі своїми турботами.

Контроль за дотриманням дисципліни в Майданеку здійснювався через суворий режим дня та постійний нагляд за ув'язненими з боку охорони, що мало на меті унеможливити втечі. Попри ці заходи, протягом усього періоду функціонування табору в'язні не полишали спроб вирватися з нелюдських умов. Найбільше вдалих втеч припадає на час ліквідації концтабору в 1944 році. До застосування покарань в Майданеку вдавалися не лише есесівці, а й функційні ув'язнені, чия безжальність часто була зумовлена боротьбою за власне виживання. Побиття могли відбуватися впродовж усього дня, у різних частинах табору й нерідко без жодної об'єктивної причини. До виконання каральних функцій залучалися також жінки-наглядачки, чиї дії щодо в'язнів, зокрема жінок і дітей, вирізнялися особливою жорстокістю. В історії табору найчастіше згадують імена Герміни Браунштайнер та Гільдегард Лехерт.

Винищення ув'язнених у Майданеку тривало протягом усього періоду функціонування табору. Найпоширенішим способом масових убивств було отруєння в газових камерах із використанням чадного газу або речовини «Циклон-В». Тіла загиблих знищували шляхом кремації, у концтаборі діяли два крематорії, однак здебільшого використовували більш новий. Есесівці та функційні вдавалися до насильницьких дій з метою покарання за уявну провину або демонстрації влади. У таборі також практикувалися розстріли. Найбільша масова каральна операція, «Erntefest», призвела до знищення практично всього єврейського населення табору, яке перебувало там на той момент. Окремо варто згадати операцію «Kinderaktionen», у ході якої єврейських дітей, депортованих до Майданека, після нетривалого перебування в таборі відправляли до газових камер.

Виявлено, що питання встановлення кількості жертв концтабору залишається дискусійним та складним. Більшість документації було свідомо знищено нацистською окупаційною владою наприкінці існування Майданека з метою приховування слідів злочинів. Найменш достовірними вважаються оцінки, здійснені безпосередньо після завершення Другої світової війни. Натомість результати досліджень останніх десятиліть є більш переконливими, що стало можливим завдяки виявленню нових архівних джерел. Незважаючи на це, проблема встановлення точних масштабів жертв залишається відкритою через недостатність джерельної бази. Водночас науково підтвердженим є факт масового винищення в'язнів Майданека, жертвами якого стали десятки тисяч людей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Цебрій Г. Від Майданку до Берген-Бельзену. *В боротьбі за українську державу* / ред. М. Марунчак. Вінніпег, 1990. С. 542–549.
2. Brzosko-Mędryk D. Niebo bez ptaków. Prószyński i S-ka, 2022. 372 s.
3. Chocholatý M. Ta těla byla svlečená a nahá..., “vzpomíná bývalý vězeň koncentračního tábora Majdanek Zdzisław Badio. Časopis MEMO. 2018. № 1. S. 104–111.
4. Czajkowski T. (Nagr., Rozm.), Prokopczuk W. (Red.). Warunki obozowe i przebieg dnia na Majdanku – Israel Gutman – fragment relacji świadka historii [TEKST]. *Ośrodek “Brama Grodzka – Teatr NN”*. 2009. URL: <https://biblioteka.teatrnn.pl/dlibra/publication/121881/edition/116110/content> (date of access: 20.04.2025).
5. Czajkowski T. (Rozm.), Tylus M. (Transkr.), Radek Maria (Red). Byłam strasznie samotna – Roma Benatar – fragment relacji świadka historii [TEKST]. *Ośrodek “Brama Grodzka – Teatr NN”*. 2017. URL: <https://biblioteka.teatrnn.pl/dlibra/publication/120998/edition/115263/content> (date of access: 22.04.2025).
6. Czajkowski T. (Rozm.), Tylus M. (Transkr.), Radek Maria (Red). Obóz na Majdanku – Roma Benatar – fragment relacji świadka historii [TEKST]. *Ośrodek “Brama Grodzka – Teatr NN”*. 2017. URL: <https://biblioteka.teatrnn.pl/dlibra/publication/120993/edition/115258/content> (date of access: 20.04.2025).
7. Kwiatkowski J. 485 dni na Majdanku. Lublin : Wydawnictwo Lubelskie, 1966. 503 s.
8. Majdanek : rozprawa przed Specjalnym Sądem Karnym w Lublinie. Kraków : Czytelnik. 1945. 90 s.
9. Ossowska W. Przeżyłam. Lwow – Warszawa 1939–1946. Warszawa, 1990. 406 s.

10. Państwowe Muzeum na Majdanku. Majdanek. Relacje świadków : Mordechaj Flajszer, 2020. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=O8p7zRTKFNY> (date of access: 07.05.2025).
11. Państwowe Muzeum na Majdanku. Obóz koncentracyjny na Majdanku w relacji Andrzeja Stanisławskiego, 2020. YouTube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=7jn_iZC7IUY (date of access: 08.04.2025).
12. Perzanowska S. Gdy myśli do majdanka wracają. Warszawa : Prószyński Media Sp. z o.o, 2022. 432 s.
13. Perzanowska S. The women's camp hospital at Majdanek. Kapera, M., trans. Medical Review –Auschwitz. January 7, 2020. Originally published as "Szpital obozu kobiecego w Majdanku." Przegląd Lekarski – Oświęcim, 1968. S. 169–180. URL: <https://www.mp.pl/auschwitz/journal/english/223573,majdanek-womens-camp-hospital> (date of access: 20.04.2025).
14. Poz. 6. Państwowe Muzeum na Majdanku. *Warszawski Dziennik Wojewódzki*. 1945. 1 maja. S. 1–4. URL: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/109856/edition/102711/content> (date of access: 05.05.2025).
15. The Treblinka and Majdanek Slaughter Camps. *Polish news*. 1943. 15 June. P. 5 5–66. URL: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/931835/edition/895666/content> (date of access: 05.04.2025).
16. Twenty-Two Nations Receive Polish Protest. *The Polish Review*. 1945. 6 December. P. 2–16. URL: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/904881/edition/869098/content> (date of access: 05.05.2025).

Література

17. Бігун І., Бірчак В., Бондарук Л., В'ятрович В., Ісаюк О., Олійник А., Ясиневич Я. Тріумф людини. Українці в нацистських і радянських концтаборах / під заг. ред. В. В'ятровича. Український інститут національної пам'яті; Центр досліджень визвольного руху. Львів : Папуга, 2019. 200 с.
18. Вронська Т., Пастушенко Т. Майданек. *Енциклопедія історії України : Т. 6 : Ла-Ми* / Редкол. В. А. Смолій. Київ, 2009. С. 434.
19. Гуцалюк О. О. Остання війна : докум. повість. Житомир : Полісся, 2011. 228 с.
20. Дорош Н. Омелян Ковч. Львів : Свічадо, 2017. 46 с.
21. Крук О. Ковчег отця Ковча. Київ : ТОВ «Новий друк», 2017. 144 с.
22. Марунчак М. Українські політичні в'язні в нацистських концентраційних таборах / Авт. вступ. сл. М. Прокоп. Лондон ; Мюнхен ; Нью-Йорк ; Дітройт ; Торонто ; Чикаго ; Вінніпег : Світ. ліга укр. політ. в'язнів, 1996. 364 с.
23. Ріс Л. Голокост. Нова історія / пер. з англ. Ю. Костюк. 2-ге вид. Київ : Лабораторія, 2024. 440 с.
24. Ciesielska M. Stefania Perzanowska (1896–1974), lekarka i więźniarka obozu w Majdanku. *Acta Medicorum Polonorum*. 2012. № 2. S. 19–28.
25. Dobrowolska B., Pabiś M., Kopiejek A. Etos zawodowy pielęgniarek w czasie niewoli w obozie koncentracyjnym na Majdanku. *Archiwum Historii i Filozofii Medycyny*. 2018. № 81, S. 85–91.
26. Drumbl M., Mouthaan S. “A hussy who rode on horseback in sexy underwear in front of the prisoners”: the Trials of Buchenwald’s Ilse Koch. *International Criminal Law Review*, 2021. P. 2–33.
27. Dunin-Wąsowicz K. Ucieczki z obozów koncentracyjnych: cz. 2. *Dzieje Najnowsze: [kwartalnik poświęcony historii XX wieku]*, 1977. №4. S. 63–103.

- 28.Fiała B. Życie religijne więźniów w niemieckim obozie koncentracyjnym na Majdanku 1942–1944. *Roczniki Humanistyczne*. 1976. Vol. 24. № 2. S. 195–230.
- 29.Gącikowska M., Skrzyniarz R. Dzieci różnych nacji w niemieckim obozie koncentracyjnym na Majdanku. *Biografistyka Pedagogiczna*, 2023, S. 335–355.
- 30.Gajderowicz M. Majdanek. Obóz koncentracyjny w relacjach więźniów i świadków, wstęp, wyb. i oprac. M. Grudzińska, wyd. Państwowe Muzeum na Majdanku, Lublin 2011. *Archiwa–Kancelarie–Zbiory*. 2014. № 5. S. 234–239.
- 31.Gawor A. Zwyczajne kobiety czy bezwzględne zabójczynie. Kryminologiczne ujęcie zbrodni dokonywanych przez żeński personel obozów koncentracyjnych. *Problemy Współczesnej Kryminalistyki*, 2023. № 27. S. 61–102.
- 32.Grudzińska M. Więźniowie z Pawiaka w obozie koncentracyjnym na Majdanku. *Czasopismo humanistyczne*. 2015. Vol. XXII, № 4. S. 155–190.
- 33.Grudzińska M. Żydzi słowaccy w obozie koncentracyjnym na Majdanku. *Studia Żydowskie. Almanach*. 2014. № 4. S. 53–75.
- 34.Grudzińska M., Kubiszyn M. “To was tutaj tak strasznie biją?[...] Nie, nas nie. Tylko Żydów” : Żydzi w obozie na Majdanku w świetle relacji polskich więźniów. *Studia Judaica*. 2018. № 42. S. 333–371.
- 35.Grudzińska M. Grypsy pisane TAM i WTEDY. Zagłada Żydów na Majdanku widziana oczami polaków. *Odpowiedzialność biernych*. 2021. S. 233–244.
- 36.Historia obozu. Państwowe Muzeum na Majdanku. URL: https://www.majdanek.eu/pl/history/ogolne_informacje/1 (date of access: 03.04.2025).
- 37.Jarowiecki J. Przejawy życia kulturalnego w obozach koncentracyjnych. *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny*. 1982. S. 143–168.
- 38.Koslov E. Zwyczajna praca? Nadzorcynie SS na służbie w obozach koncentracyjnych. *Zeszyty Majdanek*. 2011. Vol. XXV. S. 97–113.
- 39.Kowalczyk P. «Erntefest» à Majdanek. *Revue d'Histoire de la Shoah*, 2012, №197. S. 179–343.

- 40.Kranz T. Ewidencja zgonów i śmiertelność więźniów KL Lublin. *Zeszyty Majdanka*. 2005. № 23. 40 s.
- 41.Lasik A. Struktura organizacyjna oraz obsada osobowa stanowisk kierowniczych w obozie koncentracyjnym na Majdanku w latach 1941–1944. 2003. URL: <https://www.dws-xip.com/reich/zaglada/Majdanek.html> (date of access: 15.04.2025).
- 42.Lenarczyk W. Niemieccy więźniowie Majdanka. *Zeszyty Majdanka*. 2011. Vol. XXV. S. 27–95.
- 43.Leszczyńska Z. Kronika obozu na Majdanku. Lublin : Wydawnictwo Lubelskie, 1980. 350 s.
- 44.Leszczyński S. Z. Syndrom poobozowy (KZ Syndrome). *Łódzkie Studia Teologiczne*, 1996. S. 295–300.
- 45.Libionka D., Leociak J. 75. rocznica akcji “Reinhardt”. *Zagłada Żydów. Studia i Materiały*, 2017. №13. S. 17–53.
- 46.Majdanek. Poeci w pasiakach. *Państwowe Muzeum na Majdanku*. URL: https://www.majdanek.eu/pl/pow/majdanek_poeci_w_pasiakach/77 (date of access: 22.04.2025).
- 47.Pietruszka M. Stefania Perzanowska. *Instytut Pamięci Narodowej*. Warszawa, 2023. 40 s. URL: <https://ipn.gov.pl/pl/publikacje/seria-bohaterowie-niepodleglej/polskie-panstwo-podziemne-i-zo/182287,Stefania-Perzanowska.html> (date of access: 20.04.2025).
- 48.Piotrowska-Sałbut M. Ocalić człowieczeństwo–patriotyczne postawy polskiej inteligencji więzionej w niemieckim obozie koncentracyjnym na Majdanku. *Teka Historyka*. 2023. № 55. S. 126–139.
- 49.Pochodzenie więźniów. *Państwowe Muzeum na Majdanku*. URL: https://www.majdanek.eu/pl/history/pochodzenie_wiezniow/6 (date of access: 17.04.2025).
- 50.Siwek-Ciupa B. Więźniowie ukraińskiego pochodzenia na Majdanku. *Zeszyty Majdanka*. 2008. Vol. XXIV. S. 163–197.

- 51.Siwiek-Ciupak B. Stosunek polskich organizacji społecznych i ludności Lubelszczyzny do jeńców sowieckich więzionych w obozie na Majdanku. *Jeńcy sowieccy na ziemiach polskich w czasie II wojny światowej*. 2015. S. 137–149.
- 52.Skwierczyńska M. Kobiecość w obozie koncentracyjnym na przykładzie KL Majdanek. Okres okołowojski z perspektywy czasu. Lublin, 2015. S. 24–33.
- 53.Sroka J. Język życia i śmierci na Majdanku. Studium leksykalno-semantyczne. Łódź, 2024. 351 s.
- 54.Stoyles S. The Final Solution: Odilo Globocnik. *The Mirror-Undergraduate History Journal*, 1997. P. 153-179.
- 55.Tarkowski K. Nie tylko niemiecki. Krótka historia Konzentrationslager Lublin (1941–1944) i sowieckiego obozu filtracyjnego na Majdanku (1944). *Studia i Materiały Centralnej Biblioteki Wojskowej*. 2022. № 1. S. 203–211.
- 56.Węgrzyn Ł. Granice nazistowskich obozów koncentracyjnych i zagłady na terenie okupowanej Polski. *Studia z Geografii Politycznej i Historycznej*, 2015. № 04. S. 277–290.
- 57.Whitlock F. Karl Otto Koch. *Encyclopedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/biography/Karl-Otto-Koch> (date of access: 20.04.2025).
- 58.Wieliczko M. Unfinished Business. *Acta Archaeologica Lodziensia*, 2007. № 53. S. 168–173.